

MODEL BARCELONA
Quaderns de gestió

11

La universitat i la ciutat

Carles Carreras

Aula Barcelona

Model Barcelona. Quaderns de gestió

La universitat i la ciutat

Aula Barcelona és un espai de reflexió i de debat entre l'Administració pública, la universitat i l'empresa privada sobre la gestió de la ciutat. Es tracta d'una iniciativa de la Fundació Bosch i Gimpera i de la Universitat de Barcelona que compta amb el suport de Caixa Catalunya, Derby Hotels, Fundació Agbar, Fomento de Construcciones y Contratas SA, Fundació RACC, Grup Freixenet SA, Italtel SA, Media Planning SA i Ros Roca SA.

La col·lecció **Model Barcelona. Quaderns de gestió** busca recollir el testimoni directe de protagonistes destacats en la concepció i gestió de les transformacions impulsades a Barcelona durant les darreres dècades. La sèrie és una proposta de Pasqual Maragall, alcalde de la ciutat entre 1982 i 1997, dins del programa de documentació, recerca acadèmica, formació i debat d'Aula Barcelona.

1. *La Carta municipal*,
Francisco Longo.
2. *El projecte urbanístic. Valorar la perifèria i recuperar el centre*,
Juli Esteban.
3. *Estratègies culturals i renovació urbana*,
Pep Subirós.
4. *La recuperació del front marítim*,
David Mackay.
5. *El planejament estratègic*,
Francesc Santacana.
6. *Un objectiu: la cohesió social*,
Enric Truñó.
7. *Tecnologies de la informació i modernització de la ciutat*,
Lluís Olivella.
8. *La col·laboració publicoprivada*,
Francesc Raventós.
9. *Quan l'habitatge fa ciutat*,
Xavier Valls.
10. *La gestió del deute públic*,
Pilar Solans.
11. *La universitat i la ciutat*,
Carles Carreras.
12. *El paisatge urbà, un punt de trobada*,
Ferran Ferrer Viana.
13. *La seguretat, un compromís de la ciutat*,
Josep M. Lahosa i Paz Molinas.
14. *La mobilitat. Un model de gestió integrada*,
Joan Torres i Manel Villalante.

Carles Carreras

La universitat i la ciutat

Aula Barcelona

Disseny de la coberta: Dario Grossi

Revisió lingüística: Servei de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona

Documentalista gràfica: Bet Marrugat

Producció editorial: Aula Barcelona

Diagramació i compaginació: Disseny i Grafisme, scp

Edició de la sèrie a cura de Joan Roca

© 2001, Carles Carreras i Verdagué

© 2001, AULA BARCELONA

Fundació Bosch i Gimpera / Universitat de Barcelona

Avinguda de Vallvidrera, 25

08017 Barcelona

aula@aulabcn.com

www.aulabcn.com

Primera edició, abril de 2001

ISBN: 978-84-1050-102-7

Publicat amb el concurs de

Publicacions

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObra-Derivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Sumari

- 9 **Introducció**
- 12 **El paper de les ciutats**
 - Unes polítiques universitàries municipals
 - La ciutat com a recurs cultural i educatiu
- 21 **Les universitats com a agents de creixement i de renovació de la ciutat**
 - Els orígens urbans de les universitats medievals i el reforçament constant d'aquesta localització
 - La ruptura funcionalista
 - El retorn al centre: les universitats com a agents *gentrificadors*
 - El mapa universitari de la Barcelona actual
- 43 **El Portal del Coneixement de Barcelona, un exemple concret de ciutat del coneixement**
- 49 **Mapes**
- 58 **Primeres conclusions**
- 61 **Bibliografia**
- 65 *Resumen*
- 67 *Abstract*

Introducció

La ciutat de Barcelona té universitat ja fa 550 anys; només aquest sol fet de tan llarga convivència justificaria per ell mateix que es reflexionés sobre el tema. Però reflexionar avui sobre les complexes relacions que s'estableixen entre la universitat i la ciutat té moltes més implicacions que la simple justificació històrica.¹

En ple desenvolupament de la que pot anomenar-se revolució informacional, potser darrera etapa (almenys, fins avui) de tot el conjunt de canvis i reestructuracions tecnològiques amb els quals s'ha posat fi a l'època industrial, almenys la clàssica o fordista, les ciutats segueixen concentrant una gran part de la informació, la riquesa, la vida social i cultural i, fins i tot, dels conflictes econòmics, socials i polítics del món contemporani. Malgrat les possibilitats reals de descentralització de totes les activitats econòmiques i culturals que els nous mitjans tecnològics sens dubte ofereixen avui, les ciutats continuen mantenint el paper rector dels seus territoris i regions –que havien tingut almenys des de l'època industrial, si no d'abans, des de la revolució neolítica– com apunta ja fa molts anys la periodista nord-americana Jane Jacobs² i com han confirmat les anàlisis recents més crítiques.³ Ha estat el sociòleg espanyol Manuel Castells qui fins ara ha acumulat un major nombre d'arguments sobre la consolidació territorial de les ciutats i de les aglomeracions urbanes.⁴ Ell mateix, uns anys abans, ja havia definit la sintonia urbana amb la societat de la informació en conceptualitzar la seva ciutat informacional.⁵

Aquesta reafirmació (constant) de la ciutat es dona dins del context mundial del que s'anomena la globalització, paraula que ha esdevingut clau per a la comprensió dels canvis que es produeixen en l'economia, en la societat i en el territori del món contemporani. La reafirmació del

1. L'autor s'ha dedicat a l'estudi d'aquest tema durant els darrers temps. Va participar en diversos col·loquis internacionals durant el 2000 a Lovaina i a Lleida, i va organitzar un curs a la Barcelona Sarajevo Joint Summer University el setembre del mateix any. Dels tres textos, només s'ha publicat fins ara el primer (Coimbra Group Seminar, 2000).
2. Jane JACOBS, *The economy of the cities*, New York, Random House, 1961, 268 pàg. (Jane JACOBS, *La economía de las ciudades*, Barcelona, Península (historia, creencia, sociedad, 83), 1971, 287 pàg).
3. Edward W. SOJA, *Postmetropolis. Critical studies of cities and regions*, Oxford, Blackwell, 2000, 440 pàg.
4. Manuel CASTELLS, *End of millenium*, Oxford, Blackwell (The information age. Economy, society and culture, 3), 1998, 418 pàg.
5. Manuel CASTELLS, *The informational city. Information technology, economic restructuring and the urban-regional process*, London, Basil Blackwell, 1989, 402 pàg.

paper de les ciutats dins d'aquest context mostra una vitalitat de l'escala local que va intrínsecament aparellada a la globalització, fins al punt que alguns autors han parlat de l'emergència d'un nou concepte territorial: *glocal*.

Per a les universitats a més, aquests canvis generals es donen en un temps en què les institucions oficials tenen problemes financers importants, connectats en gran part amb la desaparició quasi inexorable de l'estat del benestar, just quan —com totes les institucions d'ensenyament— han d'afrontar els reptes d'una nova divisió del treball científic i han de donar resposta a les demandes d'un mercat laboral que es troba en plena transformació. Tanmateix, les universitats tornen a aparèixer avui com un exemple excel·lent de *glocalització*. Les universitats, com a instruments de creació i difusió de coneixement, actuen tradicionalment a una escala totalment global, però al mateix temps, com a institucions, estan ben connectades amb l'esfera local i ben arrelades en aquesta. En efecte, les idees i formes de pensament, el coneixement i els seus mètodes, les informacions, els materials pedagògics, els professors i investigadors i els estudiants circulen plenament dins d'un àmbit global, i des de ja fa molt de temps. Alhora, però, les universitats formen les capes superiors de la mà d'obra local i les seves elits dirigents, reforcen i innoven les activitats econòmiques i culturals locals i exporten i importen mà d'obra qualificada. En aquest sentit, les relacions entre les universitats i les seves ciutats esdevenen més i més rellevants. L'estudi d'aquestes relacions és important, doncs, per ell mateix, i més encara pel fet que durant molt de temps aquestes relacions han estat, si no menysgingudes, almenys molt ignorades.

Resulta molt rellevant i ben significatiu recordar aquí les conclusions del treball que la historiadora Eulàlia Duran presentà al Congrés d'Història de la Universitat de Barcelona el 1988, en estudiar els seus inicis: "*Les característiques de la Universitat de Barcelona, des del seu inici fins a mitjan segle XVI, són un clar exemple de simbiosi entre la institució i el seu marc social ciutadà (on es gestà amb tanta lentitud), i malgrat la seva precarietat econòmica, o potser gràcies a aquesta, fou una institució oberta als corrents pedagògics renovadors*".⁶

6. DIVERSOS AUTORS, *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium, 1998. 150 aniversari de la Restauració*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990, 743 pàg.

L'anàlisi que aquí es presenta és organitzada en tres parts diferents. Primer, s'aborda el paper directe de les ciutats respecte a les universitats i l'ensenyament superior i la cultura en general. En segon lloc, es tracta el paper de les universitats com a agents de creixement urbà. Ambdós punts de vista, és clar, concretats en el cas de Barcelona. Finalment, com a exemple més concret encara, s'amplia l'escala de l'estudi i es detalla el cas del Portal Occidental del Coneixement de Barcelona, manifestació particular de col·laboració entre la ciutat i la universitat i, encara, entre diverses universitats.

El paper de les ciutats

El paper actiu de les ciutats en el desplegament de les activitats universitàries ha estat generalment molt escàs, especialment a Espanya, per causa d'un sistema d'ensenyament superior molt centralitzat per l'Estat, seguint el model francès, així com també de la tradicional fragilitat econòmica de l'Administració local espanyola. En el cas de Barcelona, però, es podrà veure més endavant la configuració de diferents moments històrics en què a la ciutat es crearen autònomament centres d'ensenyament superior adequats a les necessitats econòmiques i polítiques de la societat catalana, que l'Estat no era capaç de cobrir a través de les seves universitats, o no ho volia fer. Els més importants d'aquests moments es donaren durant el segle XVIII, per raons administratives, i en els primers decennis del segle XX, per raons polítiques. A partir de l'aprovació de la Llei d'autonomia universitària el 1984,⁷ les relacions entre la ciutat i les universitats van poder canviar de forma substancial, tot desenvolupant-se possibilitats noves d'influència mútua. En aquest context cal situar, en un primer nivell, algunes propostes polítiques elaborades des de l'Ajuntament de Barcelona per tal de desenvolupar les activitats universitàries urbanes. En un segon nivell, cal destacar també el paper cultural, passiu o no, que la mateixa ciutat desplega i que resulta fonamental per a la vida universitària en general.

Unes polítiques universitàries municipals

Tot i la impossibilitat mateixa d'elaboració de polítiques universitàries per part dels ajuntaments, la ciutat darrerament ha mostrat la seva preocupació en aquest camp i de forma ben explícita. A tall d'exemple, poden adduir-se els testimonis de dos dels alcaldes democràtics de Barcelona.

En primer lloc, cal citar Pasqual Maragall, alcalde de la ciutat entre 1982 i 1997, conegut arreu del món arran d'haver estat el responsable i protagonista de l'organització dels Jocs Olímpics d'estiu del 1992. Maragall, en presentar el 1991 el llibre de la Universitat de Barcelona, escrivia:

7. No és sobrer fer notar el retard que aquesta llei assolí respecte al conjunt de la reforma constitucional espanyola. Els setze anys que hagueren de passar entre una data i l'altra són una mostra de la dificultat i la manca d'interès que la regulació de l'ensenyament superior ha tingut en la història d'Espanya.

“La relació entre Ciutat i Universitat és una de les més profundes i sentides que es donen a Europa entre les institucions i l’entorn urbà. Cap altra institució no deu tenir tantes raons per ser urbana, ni tanta necessitat d’envoltar-se de ciutat com la Universitat. Hi ha universitats que prestigien les ciutats que les acullen, i hi ha ciutats que són el marc imprescindible per a la seva Universitat. Probablement la simbiosi que es produeix sigui una de les més naturals interdependències de la societat.

A vegades –massa sovint al llarg de la història– la relació entre la Universitat i els poders públics també ha estat tensa i conflictiva, i val a dir que van ser repetidament els poders, civils i religiosos, els que crearen el conflicte i limitaren l’actuació de l’altra part, per fer-la cedir en allò que constitueix la més genuïna de les seves llibertats: l’ús de la crítica intel·lectual i moral. [...]

Però també la relació Ciutat-Universitat ha de revisar-se a fi que cada part pugui aportar a l’altra el millor en cada moment. [...]

*La Ciutat ofereix serveis i l’entorn urbà a la Universitat, i aquesta, a més de ser ella mateixa un servei, aporta una animació humana i cultural que dóna vida a l’entorn immediat, als barris que compten amb la presència de la Universitat”.*⁸

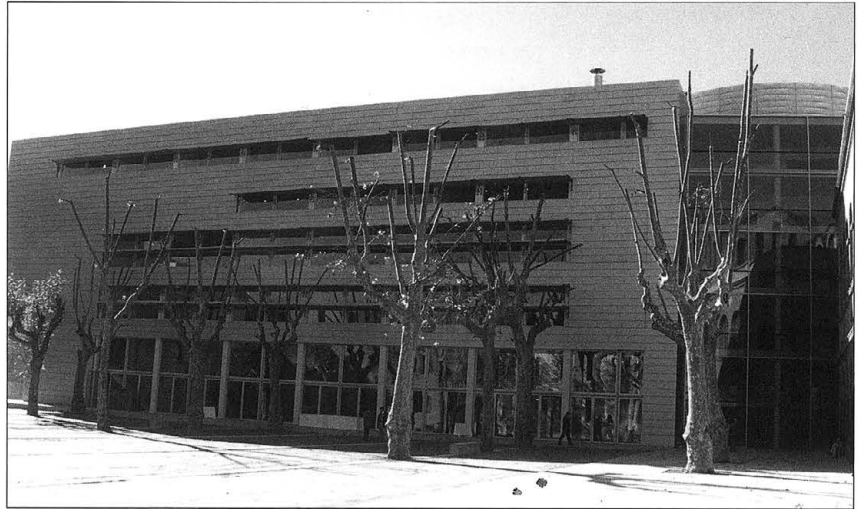
Aquestes frases plenes de sentit i de consciència universitària eren, de fet, la presentació d’una nova col·laboració entre l’Ajuntament i la Universitat de Barcelona, com es veurà més endavant, de cara a reintroduir la Facultat de Geografia i Història en el centre històric de la ciutat, per acompanyar i encoratjar d’alguna manera un veritable procés de *gentrificació* del barri del Raval.⁹ Aquest és un excel·lent exemple concret de la col·laboració entre dues institucions com la ciutat i la universitat en el desenvolupament urbà, econòmic i social, seguit en la localització d’altres centres universitaris, com algunes facultats de la pública Universitat Pompeu Fabra o de la privada Ramon Llull i algun centre de la Universitat Oberta de Catalunya.

Uns quants anys més tard, el següent alcalde de la ciutat, Joan Clos, ha tingut un paper molt rellevant en la formulació d’una de les idees força del

8. DIVERSOS AUTORS, *La Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 27-28.

9. Cal destacar que deu anys després d’aquestes paraules la construcció de la nova facultat encara segueix sent lamentablement un pla, mentre que la plaça central del Raval, element clau per a la *gentrificació*, que havia estat concebuda per Cerdà d’una altra manera el 1859, ja ha estat inaugurada. Vegeu S. MARTÍNEZ, *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració de la ciutat entre la renovació i la gentrificació*, juliol 2000, Departament de Geografia Humana, Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

*Facultat de Ciències
de la Comunicació Blanquerna,
de la Universitat Ramon Llull,
en l'època de la seva inauguració,
pel desembre de 1994.*

Raimon Bassó

nou projecte de Barcelona com a ciutat del coneixement, que figura com a tercera línia explícita del III Pla estratègic, econòmic i social de Barcelona. Aquesta línia pretén establir un nou disseny urbà per al segle XXI, amb una atenció especial als recursos humans de la ciutat i a la solidesa de la infraestructura de transferència de tecnologia i amb una orientació clara cap a l'empresa i el reforçament de les noves activitats econòmiques. En relació amb les universitats, les propostes del pla són:

“7. Arribar a un pacte polític i social per tal d'impulsar la modernització i l'eficiència de les universitats de la Regió Metropolitana de Barcelona pel que fa als serveis que presten i a la gestió òptima dels seus recursos.

8. Augmentar, tant com faci falta, la disponibilitat de recursos públics i privats (institucions financeres, corporacions i empreses) destinats a R+D per tal que els recursos emprats a la Regió Metropolitana de Barcelona siguin equivalents a la mitjana de la Unió Europea.

*9. Encarregar l'elaboració d'un pla d'acció per tal d'atraure institucions líders en l'àmbit mundial, especialitzades en el camp científicotècnic”.*¹⁰

10. ASSOCIACIÓ PLA ESTRATÈGIC DE BARCELONA, *III Pla estratègic, econòmic i social de Barcelona (en la perspectiva 1999-2005)*, Barcelona, Associació Pla Estratègic de Barcelona, 1999. L'autor és, en representació de la Universitat de Barcelona, un dels membres de la segona Comissió Tècnica d'Innovació i Coneixement, presidida pel Dr. Josep M. Bricall, antic rector de la Universitat de Barcelona i antic president de la Conferència Europea de Rectors (CRE).

Com a manera concreta d'aplicar algunes d'aquestes propostes, l'Ajuntament està liderant el desenvolupament dels plans per a la realització del Fòrum Universal de les Cultures Barcelona 2004, en col·laboració amb la UNESCO. Les infraestructures i inversions d'aquest Fòrum han de permetre la construcció d'una nova àrea especialitzada en tecnologies en el sector més oriental de la ciutat; aquesta àrea, juntament amb la reforçada àrea universitària de la part occidental¹¹ (situades a ambdós extrems de la Diagonal), han de formar els dos grans portals del coneixement de Barcelona. Els plans s'orienten no tan sols cap als aspectes infraestructurals,¹² com s'esdevenia tradicionalment, sinó que cerquen objectius tan concrets com l'expansió del nombre de laboratoris i d'investigadors de molt diverses àrees de coneixement.

Aquestes polítiques concretes de la ciutat de Barcelona, a més, han d'emmarcar-se dintre d'un àmbit més general, a partir del fet que la ciutat és ella mateixa, com qualsevol altra ciutat del món, un gran recurs cultural i educatiu de primer ordre per qualsevol activitat universitària.

La ciutat com a recurs cultural i educatiu

Els recursos culturals i educatius de la ciutat s'expressen de formes diverses, la més evident és la seva oferta cultural i educativa global. Aquesta oferta urbana pot estructurar-se en tres plans diferents: primer en l'àmbit institucional, després en l'àmbit de l'acumulació històrica i, finalment, en l'àmbit de l'experiència de la vida quotidiana dels ciutadans.

En l'àmbit institucional, la ciutat ha estat sempre un centre de poder, basat tant en la seva capacitat de fer circular la informació, com en la de crear nous coneixements i ser un centre d'innovació, com suggerí la teoria de Jane Jacobs de 1969, i també en la seva característica de ser fruit de l'acumulació de capital i de la divisió del treball, com enuncien les teories clàssiques.¹³ La representació física d'aquest poder apareix reflec-

11. L'autor és un dels quatre membres de l'equip de les universitats de Barcelona i Politècnica de Catalunya que realitza el pla director de la ciutat universitària per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, i del qual més endavant presentarem alguns resultats dels treballs previs.

12. L'efecte més important fins ara ha estat la conversió dels usos industrials 22a de l'àrea de Diagonal Mar en l'anomenat 22@ que autoritza i promou la instal·lació de centres d'enginyeria i disseny de grans empreses internacionals.

13. Edward W. SOJA, *Postmetropolis*....

tida en un capital fix, immobiliari i institucional alhora, molt important, una part del qual té finalitats clarament educatives i culturals. En efecte, les escoles i els col·legis, les mateixes universitats, es concentren a les ciutats i generen altres infraestructures culturals destacades com les biblioteques i els arxius, els museus o les galeries d'art. Aquestes institucions, independentment del seu origen i de la seva apropiació, representen un gran capital cultural que varia d'una ciutat a una altra, però que ha esdevingut un dels indicadors més clars de la fortalesa de la vida urbana en l'actualitat.

Barcelona té en aquest sentit un paper molt important,¹⁴ ja que quantitativament el seu patrimoni cultural i educatiu és rellevant. Unes quantes xifres en poden donar fe. L'any 1999 la ciutat tenia 282 centres d'ensenyament primari i secundari públics i 698 de privats, amb un total de 259.394 alumnes el curs 1997/98; durant el mateix curs les set universitats barcelonines, de les quals es parla més endavant, concentraven 167.373 estudiants. Però, a més, la ciutat comptava amb 55 biblioteques de tipus diversos que aplegaven 4.863.361 volums i atragueren 13.140.481 lectors el 1999. Els museus existents eren 33, d'indole molt diversa, amb 5.025.273 visitants. Hi havia 117 galeries d'art, 40 teatres (que oferiren 560 espectacles l'any 1998 per a un total de 2.044.280 espectadors) i 137 sales de cinema amb una capacitat total de 46.169 butaques, més el Palau de la Música Catalana i l'Auditori, que oferien regularment concerts i espectacles, com també ho feien excepcionalment altres instal·lacions, com ara les esportives (Velòdrom, Palau Sant Jordi i Palau d'Esports, etc.). Pel que fa als mitjans de comunicació, Barcelona comptava amb set diaris, vint-i-sis emissores de ràdio i 10 canals de televisió.

Quantitativament, doncs, els recursos culturals i educatius de la ciutat són ells mateixos força importants, però encara ho són més qualitativament ja que, com a infraestructures que són, multipliquen les possibilitats de reflexió i d'aprenentatge de qualsevol ciutadà o visitant. En efecte, tal com assenyala Francesc Roca en el seu nou llibre sobre les

14. Per conèixer i entendre les polítiques culturals de l'Ajuntament de Barcelona que han originat i donat coherència a aquest patrimoni pot consultar-se el tercer quadern d'aquesta mateixa col·lecció, Pep SUBIRÓS, *Estratègies culturals i renovació urbana*, Barcelona, Aula Barcelona (Model Barcelona. Quaderns de gestió, 3), 1999, 41 pàg. Les xifres que aquí es presenten provenen del web de l'Ajuntament de Barcelona.

teories per interpretar Catalunya, les biblioteques —unes biblioteques en particular en aquest cas— han estat el primer ingredient necessari per a la seva investigació;¹⁵ en el mateix sentit els exemples serien nombrosos.

En un segon pla, potser menys evident, la ciutat té molts altres recursos culturals i educatius, ja que és un objecte produït històricament que serva en les seves pedres i en el seu traçat restes innombrables del seu passat. Hi ha també grans diferències en el capital cultural d'una ciutat a una altra, a partir de les quals es podrien definir probablement unes tipologies urbanes bàsiques, cosa que mai no ha estat fet de forma explícita. Barcelona, però, que ha estat integrada —ahora o separadament— dins del model de ciutat europea i mediterrània, conté la complexitat patrimonial que es deriva de la seva història llarga.

Cada època, segons les circumstàncies del moment, ha anat deixant a les ciutats unes traces o altres, més o menys importants, més o menys conservades, que s'han transformat en reconstruir-se moltes vegades la ciutat sobre ella mateixa; aquest procés complex ha afavorit diversos mecanismes de destrucció, de reconstrucció i de nova construcció en una superposició complicada i incompleta, sempre molt important. El pas del temps, amb l'esperó de la pressió de l'especulació constant, juntament amb les conseqüències negatives produïdes per les guerres (sobretot pels grans bombardeigs contemporanis),¹⁶ pels incendis, pels terratrèmols i per les inundacions, han anat destruint de forma selectiva, però gairebé mai del tot completa, el patrimoni cultural urbà. Així, la història ha restat escrita i reescrita en la morfologia urbana actual i ha transformat tota la ciutat en un gran palimpsest de difícil lectura, en un veritable museu a l'aire lliure obert al coneixement de qual-sevol ciutadà o visitant que en pot fer la seva pròpia interpretació. Una de les propostes renaixentistes del dominic Tommaso Campanella (1568-1639), que en la seva *Civitas solis* (*La ciutat del sol*) propugnava, el 1602, que la història de la ciutat fos escrita en els seus murs perquè els ancians l'anessin explicant als joves en els seus trajectes habituals i la poguessin aprendre sense esforç, es fa evident a les nos-

15. Francesc ROCA, *Teories de Catalunya. Guia de la societat catalana contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 2000, 607 pàg.

16. Justament Barcelona fou una de les primeres ciutats a ser bombardejades durant la guerra d'Espanya, en el canvi d'estratègia militar que convertí la població civil i les rereguardes en objectiu prioritari arran del desenvolupament de l'aviació.

tres ciutats actuals, sense necessitat d'escriure res a les parets. Carrers i places, murs i finestres, façanes i interiors parlen del seu passat urbà a tot aquell que està disposat a aprendre'l, convertint la ciutat en un veritable llibre de text que parla de la seva gran història i també de moltes de les petites històries dels seus ciutadans.

Un bon exemple de l'aprofitament de la ciutat des d'aquest punt de vista és el projecte anomenat *Ciutats educadores*, entorn del qual s'ha creat una xarxa internacional de ciutats de la qual forma part Barcelona, ja que fou aquí on es realitzà el primer congrés el 1990, data en què fou aprovada una primera carta internacional. El projecte barceloní, en la seva part universitària, és dirigit pel doctor Jaume Trilla, catedràtic de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, qui, a grans trets, pretén aplicar a Barcelona i a altres ciutats catalanes les idees principals que exposà el pedagog italià Francesco Tonucci en el seu conegut llibre sobre la ciutat dels nens.¹⁷ Per tal de concretar el projecte teòric s'ha desenvolupat una metodologia pràctica basada en tres grans línies. La primera es proposa aprendre a la ciutat, entenent-la com un gran contenidor de recursos educatius, tal com ja s'ha assenyalat aquí; la segona pretén aprendre de la ciutat, entenent ja aquesta com un agent educatiu, ja que no tan sols s'aprèn de les pedres, sinó de les formes de vida, actituds socials, costums i tradicions; i, finalment, la tercera vol aprendre la ciutat, considerant-la com a contingut educatiu tota ella i intentant copsar, entre altres coses, com els ciutadans veuen i entenen la seva pròpia ciutat.

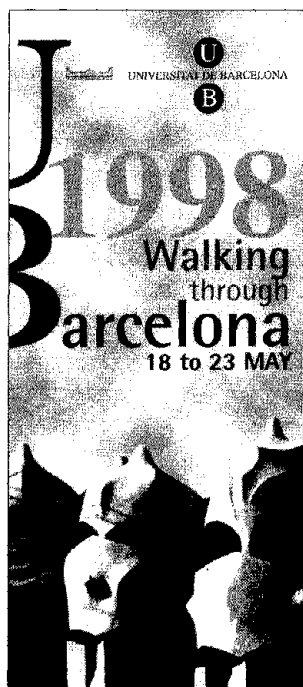
Com una aplicació encara més concreta d'aquest projecte general, especialment de la seva primera línia, el doctor Trilla, amb la col·laboració d'ensenyants locals i de geògrafs, està realitzant el mapa educatiu de Santa Coloma de Gramenet, que en acabar-se ha de permetre fer avançar de manera important el conjunt de les idees implicades. Un altre tipus de concreció, més senzilla i corrent, és l'elaboració d'itineraris urbans, destinats a l'aprenentatge de joves i d'adults, que fan escoles, associacions de veïns i museus. Aquests itineraris pedagògics poden tenir, a més, un aprofitament econòmic si es dirigeixen a un públic visitant, i convertir-se així en veritables itineraris turístics, fet especialment important amb el desplaçament de l'anomenat *turisme cultural*.

17. DIVERSOS AUTORS, *Les ciutats que s'eduquen*, Barcelona, Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona (Temes d'educació, 13), 1999, 114 pàg.

En el cas de Barcelona poden destacar-se, en aquest sentit, iniciatives tan importants com el bus turístic, els itineraris del modernisme que ha elaborat Turisme de Barcelona o el programa *Walking through Barcelona* que la Universitat de Barcelona inicià el 1997 en col·laboració amb aquest organisme.¹⁸

En relació amb la línia tercera s'han fet també algunes aplicacions de la metodologia que desenvolupà l'urbanista Kevin Lynch per conèixer els elements bàsics de la percepció dels ciutadans en algunes ciutats americanes, tot obrint el camp de l'anàlisi de la percepció subjectiva del paisatge urbà i les seves conseqüències en les conductes i hàbits individuals.¹⁹ La tècnica dels mapes mentals que se'n deriva ha estat aplicada amb finalitats educatives i de planejament, i ha permès desvetllar alguns dels mecanismes que regeixen els processos d'identificació individual i col·lectiva dels ciutadans amb la seva pròpia ciutat.

Tot i que té un origen diferent, pot citar-se en aquest sentit l'elaboració d'un primer *Inventari dels elements d'interès paisatgístic de Barcelona*, entre els anys 1998 i 1999, finançat per l'Agència del Paisatge Urbà i de la Qualitat de Vida de l'Ajuntament de Barcelona i dirigit per l'autor d'aquest llibre. L'esquema conceptual d'aquest estudi partia de la ja citada concepció de la ciutat com un palimpsest enorme i dinàmic, que conté una gran quantitat de capes informatives sobre la vida social, cultural, econòmica i política del present i del passat. Mitjançant la combinació de l'anàlisi convencional de les fonts bibliogràfiques i fotogràfiques amb un llarg i pacient treball d'observació directa, així com de l'avaluació dels suggeriments que trameteren ciutadans diversos a través d'una campanya feta a diferents mitjans de comunicació,²⁰ un equip universitari va arribar a la catalogació de 154 elements del paisatge barceloní. Es va procurar que aquests elements fossin relativament ben distribuïts per tot l'espai urbà, tot i que el centre històric i la ciutat del segle XIX, pel període més llarg d'acumulació històrica que suposen, assoleixen un major nombre relatiu de

Walking through Barcelona
(fulletó de 1998).

18. Aquest programa fou creat per l'Agència de Projectes Institucionals de la Universitat de Barcelona, en col·laboració amb Turisme de Barcelona, i constitueix un curs en anglès o castellà, dirigit eminentment a ciutadans nord-americans, del qual s'han fet diverses edicions. Per a més informació, pot consultar-se el web de la Universitat de Barcelona.

19. Kevin LYNCH, *The image of the city*, Cambridge, The MIT Press (MIT, 11), 1960 (Kevin LYNCH, *La imagen de la ciudad*, Buenos Aires, Infinito, 1966, 208 pàg).

20. La campanya ciutadana fou desenvolupada per Barcelona Televisió (BTV) i *El Periódico de Catalunya*, i els suggeriments eren tramesos a través de la col·laboració de Correus.

fites urbanes (vegeu pàg. 49 i 50, mapes 1 i 2). Es tracta de fragments de façanes, de botigues antigues o especials, d'estàtues, d'arbres rars, i, en general, de diferents tipus de símbols urbans que no necessiten ser inclosos dins del catàleg oficial del patrimoni arquitectònic de la ciutat, que conforma un altre nivell cultural subjecte a mesures de protecció legal molt fortes. Un cop els elements havien estat identificats i documentats eren sotmesos a un procés de selecció en un debat entre representants de l'Ajuntament i de la universitat, per tal de reduir l'arbitrarietat possible que la subjectivitat inevitablement duu aparellada. Aquesta subjectivitat apareix sobretot en la manca com els ciutadans perceben o s'identifiquen amb cada un d'aquests elements, que no reben cap mena de protecció sinó que tan sols són donats a conèixer, ells i la seva significació ciutadana.²¹

Cap d'aquestes aproximacions és capaç, però, de donar compte de les capacitats educadores i culturals de la ciutat, les quals, a més, canvien amb les èpoques i les generacions, amb les modes i amb les conjuntures. Tot plegat constitueix un exemple del paper de la ciutat de Barcelona en aquesta direcció, i de la importància que des de la universitat s'hi dona. Cal veure ara, tal com s'ha anunciat, els mateixos temes des de l'altra perspectiva, la de la universitat.

21. Els principals resultats d'aquest treball poden consultar-se a l'adreça electrònica següent: <http://www.ub.es/geohum/inventari/inici.htm>

Les universitats com a agents de creixement i de renovació

Adoptant ara l'altre punt de vista, el de la universitat, plantejem de fer primer una introducció històrica sobre el paper de les universitats com a agents de planejament urbà o, almenys, com a ens relacionats amb el creixement de la ciutat. Aquesta història l'hem organitzada en tres etapes desiguals: una, d'antecedents; una altra, centrada en la ruptura que va suposar el planejament modern, i una tercera, sobre la revitalització recent dels centres urbans. Per acabar, proposem un balanç de conjunt expressat en el mapa universitari de la ciutat de Barcelona.

Els orígens urbans de les universitats medievals i el reforçament constant d'aquesta localització

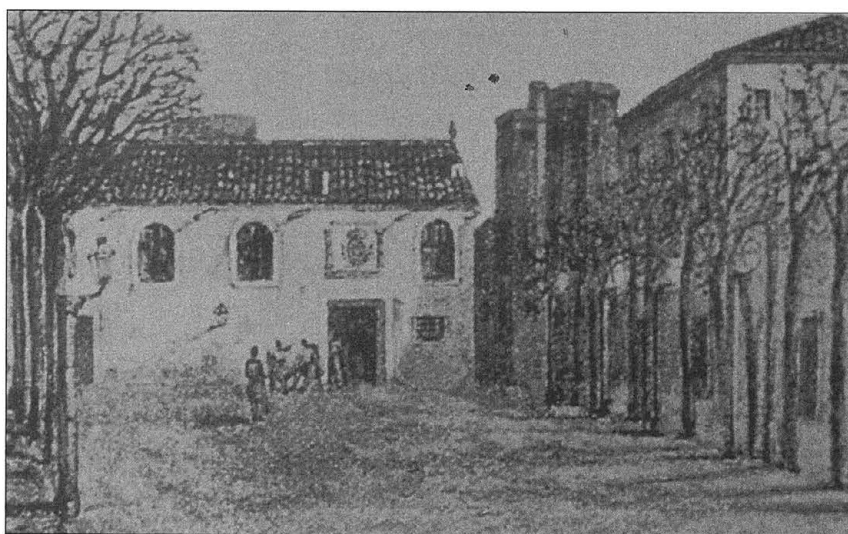
Des del punt de vista de la localització de les universitats dintre de l'espai urbà, es pot parlar de dos models clarament contraposats. Un —el primer històricament— és el model europeu de localització nítidament urbana; l'altre és el model anglosaxó de localització periurbana o quasi rural, mitificada encara en el seu nom llatí de *campus*. Ambdós models, separats en el temps, han acabat, però, dialogant entre ells, com es veurà més endavant.

Universitats com la Sorbona de París i les de Bolonya, Coïmbra o Salamanca, per citar les més antigues, són un bon exemple del model europeu de localització urbana. La universitat medieval estava lligada a l'Església i els primers centres d'ensenyament superior aparegueren en relació amb convents i monestirs, beguinatges, esglésies i catedrals. Com que aquestes institucions majoritàriament eren urbanes, també ho foren lògicament les universitats. A més dels edificis de les aules, que lentament s'anaren agrupant en facultats especialitzades (les quals en temps posteriors s'han fragmentat), dins de la ciutat aparegueren també residències d'estudiants i col·legis majors i menors que acollien professors i estudiants d'arreu d'Europa.²² Tot això conduí a una proliferació d'edificis universitaris dins de les ciutats, en emplaçaments que el creixement urbà ha anat transformant en més i més centrals.

Encara que Barcelona no sigui una ciutat universitària molt antiga, especialment si es compara amb les abans citades que formen amb ella el grup de Coïmbra, o fins i tot, amb altres universitats catalanes, com la de Lleida, la seva història és força homologable a aquest model europeu, mal-

22. És sabut que la Unió Europea creà el programa Erasmus de mobilitat d'estudiants perquè en temps del filòsof neerlandès existia un espai universitari europeu comú que facilitava la mobilitat, amb l'ús de la llengua llatina; un espai que posteriorment es fragmentà, tancant-se del tot amb la creació dels estats nació moderns.

grat les ruptures ocasionades per l'evolució política, social i econòmica.²³ Així, el 1450, ara fa cinc-cents cinquanta anys, l'Estudi General de Barcelona fou creat per un reial privilegi d'Alfons el Magnànim;²⁴ aquest projecte d'universitat apareixia molt després del de Lleida, que datava del 1300, i d'alguns altres estudis generals, relativament ben distribuïts pel territori català de llavors. La nova institució incorporava els ensenyaments de Teologia, Dret Civil i Canònic, Medicina, Filosofia i Arts. La universitat fou establerta de forma definitiva el 1536, en temps de l'emperador Carles d'Habsburg, en la seva seu del capdamunt de les Rambles, al qual encara dóna nom, i en vint-i-tres anys concentrà totes les activitats universitàries de la ciutat. Tot plegat va suposar un període de constitució de més d'un segle.

Estudi General de Barcelona a la Rambla (gravat).

Font: AHCB

23. No es tracta de cap manera de realitzar aquí una història de la Universitat de Barcelona que altres ja han fet (vegeu Josep ARQUÉS, *Notes i materies per a la història de la Universitat de Barcelona en el darrer quart de segle XIX i biografia del que fou 20 anys el seu rector i catedràtic de la Facultat de Farmàcia, Julián Casaña y Leonardo*, tesi doctoral; Josep ARQUÉS, *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona (1875-1895)*, Barcelona, Columna (Estudis i assaigs, 1), 1985, 239 pàg.; José BALARI, *Historia de la Universidad de Barcelona por el Dr...*, Barcelona, Imp. J. Jepús, 1897; DIVERSOS AUTORS, *La Universitat de Barcelona...* i també altres obres citades en la bibliografia), sinó d'analitzar-ne els aspectes geogràfics i urbans que semblen més interessants per entendre la realitat actual i futura de les relacions entre ciutat i universitat.
24. Es tracta del pergamí 386 del Consell de Cent, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que ha estat publicat en facsímil amb motiu del 550 aniversari de la Universitat de Barcelona, amb textos de Salvador Claramunt i Rafael Conde (Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2000).

La gran transformació de les universitats anà aparellada, com tantes altres coses, al procés de creació i difusió dels estats moderns. L'ensenyament superior s'independitzà progressivament de les esglésies, amb l'expansió de l'il·luminisme, i fou emparat per l'Estat. Com a conseqüència d'això les noves capitals d'aquests estats també crearen les seves pròpies universitats que, en alguns casos —com l'espanyol durant molt de temps— foren anomenades ben expressivament 'centrals', monopolitzant, entre altres funcions, la concessió del grau de doctor.²⁵

Catalunya, lògicament, es veié afectada per aquest procés de formació de l'Estat modern, que en el cas espanyol fou lent i traumàtic i que la marginava progressivament. El primer període del segle XVIII suposà en l'àmbit universitari una primera gran ruptura, en el context de la situació general creada a Catalunya arran de la desfeta en la Guerra de Successió. La conseqüència fou el tancament de tots els estudis generals existents i la centralització universitària total a la capital de la Segarra, Cervera, a partir de la implantació del decret de Nova Planta de 1715. Tan sols dos anys després, contrastant amb la lentitud medieval, la Universitat de Barcelona hi era traslladada totalment.

Aquesta primera operació de política d'ordenació universitària de tipus centralista podria interpretar-se, des de l'òptica actual, com l'aplicació d'una certa estratègia de reequilibri territorial, ja que potenciava aquella ciutat mitjana catalana, que havia estat fidel al Borbó, però que també era localitzada ben centralment dins del país, i comptava, per tant, amb una certa capacitat per contrabalançar el pes ja aclaparador de la capital en els aspectes demogràfics, socials, econòmics, polítics i culturals. De totes maneres, la intenció del legislador sembla que no era ben bé aquesta i, malgrat el possible prestigi de l'etapa universitària cerverina,²⁶ les elits de la ciutat de Barcelona hagueren de trobar la manera per suplir les funcions formadores que la universitat no podia oferir amb altres institucions d'ensenyament superior més adaptades a les necessitats econòmiques i socials d'aquells moments de grans transformacions. De retruc, doncs, la centralització administrativa, a banda de la pretesa i no aconseguida desconges-

25. Fins al 1965 només la Universitat Complutense de Madrid estava autoritzada per a la concessió de doctorats.

26. Pot consultar-se, en aquest sentit, per exemple, Ferran SOLDEVILA, *Barcelona sense universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona 1714-1837. Contribució al centenari*, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia de la Universitat de Barcelona (Monografias històriques, 4), 1938, 212 pàg.

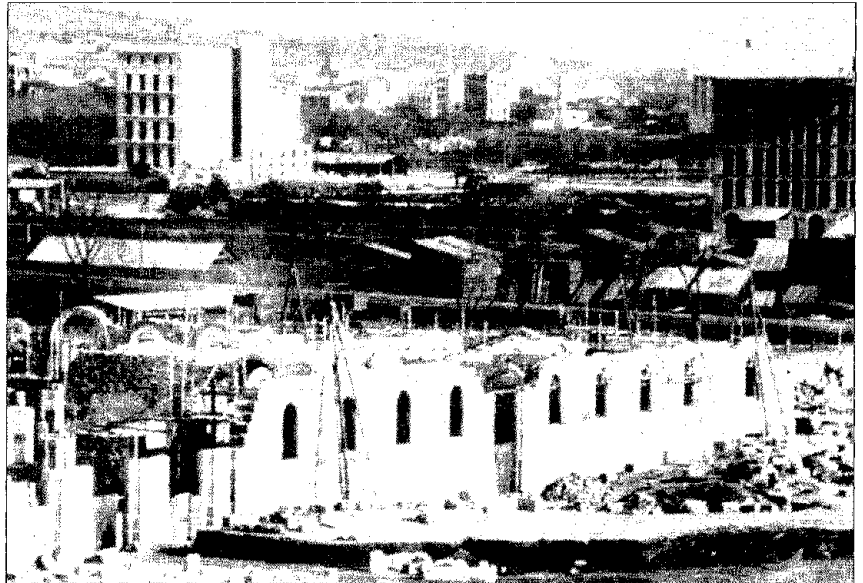
tió barcelonina, hauria permès una certa flexibilització institucional no buscada que resultà molt positiva per a l'adaptació de l'ensenyament superior als grans canvis ideològics, socials, econòmics i, sobretot, tecnològics que suposà el segle XVIII.

En aquest sentit, poden citar-se algunes institucions creades entorn d'aquesta època per diferents instàncies. Una seria l'antic Col·legi de Cordelles, dels jesuïtes des del 1662 i situat també a la Rambla, al costat de la l'església de Betlem, que el 1764 creà la Conferència Fisicomatemàtica Experimental, origen de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, que encara perdura en la mateixa localització, però en un nou edifici de Josep Domènec i Estapà del 1883. Una altra seria el Col·legi de Cirurgia de Barcelona, creat el 1760 en els terrenys de l'Hospital de la Santa Creu. Per sobre de totes aquestes institucions, però, cal destacar la Junta de Comerç de Barcelona, creada el 1758, precedent de l'actual Cambra de Comerç i veritable portaveu de la nova burgesia industrial catalana. Com a exponent de la seva tasca cultural per suplir la manca d'universitat, pot esmentar-se l'encoratjament de la investigació científica amb premis i borses d'estudi, però sobretot cal destacar la fundació de tota una sèrie d'escoles especialitzades. Així, el 1769 es creà l'Escola de Nàutica; el 1775 la de taquigrafia i la de dibuix i belles Arts, coneguda com l'Escola de Llotja perquè ocupava aquell antic edifici medieval; el 1805 la de química; el 1808, la de mecànica; i el 1814, les de física i d'economia. Desapareguda la Junta de Comerç el 1847, la major part de les escoles passaren, tres anys més tard, a jurisdicció provincial, amb el nom d'escoles industrials. Moltes d'elles s'acabaren integrant, en un moment o altre, a la restaurada Universitat de Barcelona.

La consolidació més o menys definitiva de l'Estat liberal a Espanya, sobretot amb l'aprovació de la divisió provincial encara vigent, que a Catalunya consolidava un sistema urbà basat només en quatre ciutats, comporta, entre altres coses, la restauració de la Universitat a Barcelona el 1837. La ciutat esdevingué així per primer cop el centre universitari únic de tot el conjunt de Catalunya, substituint Cervera, i també, cinc anys després, de Balears. El 1863 l'arquitecte Elies Rogent (1821-1897) va iniciar la construcció de l'edifici de la universitat literària en dues illes del nou Eixample de Barcelona, relativament a prop de l'antic emplaçament de l'Estudi General, colonitzant no tan sols la plaça homònima, sinó tot un sector de la ciutat nova del segle XIX, fins al punt d'esdevenir-ne símbol i motor i donar nom al districte durant un temps.

Edifici de la Universitat de Barcelona en construcció a la Gran Via, l'any 1865.

Font: AHCB-AF

La universitat i la ciutat recuperaren així novament la sintonia, i això en el moment de l'embranchida industrialitzadora de la segona meitat del segle XIX, cosa que multiplicà la importància del fet. Com a mostra més fàcil d'aquesta sintonia pot recordar-se que el 1877, a l'edifici de la nova universitat, s'hi realitzà una exposició de productes de la indústria catalana, que va ser un clar precedent de les exposicions universals del 1888 i del 1929 i, alhora, tot un símbol de les futures relacions que havien d'establir-se entre universitat i indústria.

Al mateix temps, la universitat esdevenia un centre d'irradiació i d'atracció territorial alhora; professors i estudiants provenien d'arreu de les terres catalanes i encara de més enllà. En un estudi per al període 1863-1883, Rosa Buxarrais indica que només el 46% dels estudiants matriculats oficials provenia de la província de Barcelona, la resta eren de Catalunya i Balears, de vint-i-quatre províncies espanyoles d'altres zones, d'Andorra i de vuit estats d'Amèrica Llatina, sobretot de Cuba.²⁷ L'escriptor Josep Maria de Sagarra (1894-1961) sabé retratar molt bé aquest fet, amb unes poques paraules del seu estil viu i satíric, en descriure els seus anys universitaris a les seves memòries: "Allí es reunien xicots de les quatre pro-

27. DIVERSOS AUTORS, *Història de la Universitat de Barcelona...*

víncies catalanes, de qui-sap-les províncies, de més enllà de l'Ebre, i fins i tot de més enllà de l'Atlàntic. [...] Fora dels coneguts, allí es reuniren nois de totes les procedències, de totes les pells i de totes les indumentàries. Hi havia un peruà torradet com un gínjol i dos argentins d'ascendència catalana, tibats i engomats pel progrés material de Buenos Aires. Dels tres valencians, un d'ells, amb infules i corbata de Delft, em féu saber immediatament la manera com havia obtingut els amors de les principals duquesses i marqueses del seu poble. L'altre valencià, d'excel·lent família, era un perdis simpatiquíssim; i el tercer, pelut i lamentable, semblava un gos de ramat. Hi havia un balear, grassonet, a qui li queien sempre els pantalons i parlava un dialecte d'Alcúdia empeltat de castellà de Puerto Rico. De Maó ens arribà un xicotet fràgil i amb veu de nas, que mantenia l'aire lúgubre dels Germans de la Pau i de la Caritat. El contingent de castellans i andalusos estava format per fills de funcionaris residents a Barcelona, que tant podien ser magistrats com policies distingits. La majoria d'aquests nois duïen botins i unes corbates de color de carnisseria. Continuament es feien enllustrear les sabates i eren lectors de La Novela corta. Entre ells hi havia molts simpatitzants amb el partit radical. Lleida i Tarragona es veïen representades per xicots provincianament aristocràtics o positivament addictes a les garrofes rurals. Girona ens havia ofert alguns rebrots de propietaris il·lustres, i la plana de Vic ens dedicà barbes i bigotis d'antologia. Un trenta-cinc per cent d'aquells minyons vivien a dispesa, i la resta en cases particulars. Al marge de l'exotisme, i en considerable proporció, s'atrinxerava la sang barcelonina, amb uns quants noms de famílies decents i conegudes".²⁸

Aquesta funció de capitalitat docent d'un territori més gran que no el Principat de Catalunya era molt important i reforçava el paper cultural i també econòmic i social de la ciutat de Barcelona. Dispeses, pensions i rellogats, restaurants, cafès i llocs d'entreteniment i esbarjo, llibreries i biblioteques, botigues de tota mena s'animaven també d'aquest públic estudiant forà i de les periòdiques visites de les seves famílies. A més, estudiar a Barcelona podia ser un primer pas per quedar-s'hi a exercir la futura vida professional, actuant la universitat així també de filtre seleccionador de cervells en una mena de *brain drain* d'escala regional, però important.

28. Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*, Barcelona, Aedos (Biblioteca biogràfica catalana, 7), 1954, pàgs. 359-362.

Alhora, doncs, que la universitat reforçava el paper territorial que la ciutat ja exercia, la seva expansió continuava i, d'alguna manera, també encoratjava el creixement urbà, en una relació que bé pot ser qualificada de simbiòtica. Primer fou l'Hospital Clínic i la Facultat de Medicina, que l'arquitecte Josep Domènec i Estapà (1858-1917) construí entre 1895 i 1900 en altres dues illes de l'Eixample, molt a prop de l'Escola Industrial i del mercat del Ninot, tot contribuint a colonitzar el nou barri de l'esquerra de l'Eixample. Josep Maria de Sagarra conta en les seves citades memòries que, quan ell era estudiant de dret, ja hi va anar per participar en aldarulls contra membres del Partit Radical.

Però aquells anys en què Sagarra estudiava, la universitat oficial, sempre vinculada a l'Estat central, era víctima d'un divorci clar respecte de la dinàmica social i política catalana en general. Podria parlar-se, gairebé, d'una nova època de Barcelona sense universitat, o, almenys, en què aquesta donava en bona part l'esquena a la societat barcelonina, per causa de la seva dependència de la burocràcia estatal. Aquest fet permet explicar que la burgesia catalana, magistralment dirigida en aquesta ocasió per Enric Prat de la Riba (1870-1917), iniciés la creació de tota una sèrie de centres de formació que una societat industrial moderna com la catalana necessitava i que l'administració centralista no aconseguia o no volia desenvolupar. En el pla teòric, cosa que mostra el seu lideratge, Prat de la Riba publicà ja el 1896 un article en què reclamava per a la universitat l'autonomia de l'Estat, per tal de vitalitzar-la.²⁹ Entre les accions concretes cal destacar l'Institut d'Estudis Catalans, creat el 1907, i la magna obra cultural de la Mancomunitat de Catalunya, que permeten establir un paral·lel inqüestionable amb l'esforç de la Junta de Comerç del segle XVIII, i que mostren la necessitat que tenen les ciutats d'una universitat atentant a les seves demandes socials; si no, l'han de suplir.

La II República i la Generalitat, així com la guerra i la seva dramàtica fi, no canviaren gaire les relacions entre la universitat i la ciutat, malgrat la ruptura social, política i econòmica que ambdós fets representaren i malgrat l'autonomia jurídica que la institució aconseguí excepcionalment durant els anys trenta. Probablement no hi hagué prou temps per construir res.³⁰ El nou Estat franquista consolidà encara més el burocratisme estatal

29. DIVERSOS AUTORS, *Història de la Universitat de Barcelona...*

30. ALBERT RIBAS I MASSANA, *La Universitat Autònoma de Barcelona 1933-1938*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 127), 1976, 267 pàg.

universitari i, a més, va expurgar sistemàticament la universitat dels elements considerats catalanistes i progressistes; també va voler racionalitzar la ubicació de la universitat dins de la ciutat, però la burocratització del vell organisme i la seva manca crònica de diners frenaren qualsevol pla renovador o imaginatiu. La renúncia més important fou ben possiblement la que significà no acceptar els edificis de l'exposició de Montjuïc per constituir un primer i veritable campus universitari urbà; probablement, en aquells anys la plaça d'Espanya encara semblava massa perifèrica i perillosa.³¹ Així, els edificis històrics de la plaça Universitat i del carrer de Casanovas seguiren hostatjant els estudis superiors a Barcelona, ara ja freqüentats amb certa normalitat per les primeres dones, com en dona excel·lent testimoni la famosa novel·la *Nada* de Carme Laforet,³² publicada el 1944, que retrata les peripècies d'una noia, estudiant universitària, fumadora, que viu a dispesa al carrer Aribau, en uns anys en què, com el seu títol remarca, semblava que mai no passés res.

L'expansió de la universitat dins de la ciutat però, continuava, i semblava seguir el camí que havien iniciat les obres fetes arran de la celebració del Congrés Eucarístic del 1952, sobretot cap a la Diagonal. Dos anys abans havia estat creada la Junta de Obras de la Ciudad Universitaria. Hi ha un pla de constitució d'un campus en terrenys que havien estat propietat de la família Güell, i que encara avui mostren algunes restes de construccions d'Antoni Gaudí,³³ que data de 1956. Però només els edificis de la Facultat de Farmàcia³⁴ i dels col·legis majors Sant Raimon de Penyafort i Verge de Montserrat, dissenyats per l'arquitecte J. Vilaplana el 1957, foren edificats segons aquest pla. Entre 1955 i 1961 fou construïda, a l'altra banda de la Diagonal, l'Escola d'Alts Estudis Mercantils, segons el projecte dels arquitectes F. Javier Carvajal i Rafael García de Castro, ja de factura racionalista. I

31. El perill per a les autoritats universitàries d'al·loshores podia provenir tant de la proximitat dels barris obrers de Sants i d'Hostafrancs, com de la dels centres de lleure del Paral·lel i de la plaça d'Espanya on, per exemple, hi havia el famós bar de La Pansa, llavors encara actiu.

32. Carmen LAFORET, *Nada*, Barcelona, Destino, 1945, 295 pàg.

33. Segons el llibre de Josep Emili HERNÁNDEZ-CROS, Gabriel MORA i Xavier POUPLANA, *Arquitectura de Barcelona*, Barcelona, Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1972, els terrenys costaren 150 milions de pessetes. A la Facultat de Farmàcia hi ha dues portes de la propietat Güell, obra de Gaudí de 1884 i 1887, i a la Facultat de Dret n'hi ha una.

34. L'edifici de la Facultat de Farmàcia també fou inicialment planejat per ser col·legi major.

el 1958 els arquitectes Guillermo Giráldez, Pedro López Iñigo i Xavier Subias i Fages³⁵ feren el projecte de la Facultat de Dret,³⁶ primer edifici universitari ja clarament compromès amb els nous corrents arquitectònics, que incorporava un mural de l'escultor J. M. Subirachs (n. 1927). A començaments dels anys 1960 es construïren les escoles d'Arquitectura, d'Aparelladors i la Facultat de Belles Arts, a la banda sud de la Diagonal, i progressivament les altres facultats foren omplint els buits de forma més o menys ordenada, sense cap urbanització dels terrenys intersticials. Al mateix temps, l'avinguda Diagonal es convertia en la porta principal d'entrada i sortida occidental de la ciutat en les seves comunicacions cap al Baix Llobregat, cap al centre i migjorn de Catalunya i cap a la resta de la península Ibèrica, tot convertint-se per això en una barrera molt marcada al bell mig del que, només de nom, anava esdevenint una ciutat universitària.

Entretant, al barri de Sants, molt a prop de l'estació ferroviària homònima, funcionava l'Escola de Magisteri amb les escoles annexes, i a l'avinguda de Vallvidrera havia estat restaurada una masia del segle XVIII, amb el seu hort i jardins, que el catedràtic de Medicina doctor Agustí Pedro i Pons (1898-1971) llegà a la seva Universitat de Barcelona.

Les influències de les activitats universitàries sobre el conjunt de les activitats urbanes resultaven llavors, quan Barcelona era un gran centre industrial i comercial, encara força reduïdes. Així ho demostra clarament la xifra de la funció universitària de la ciutat de Barcelona (estudiants per mil habitants), que el curs 1966/67 era de 12, la més baixa d'Espanya, davant només de Múrcia (7,6), molt lluny de Madrid (21,3) i, no cal dir-ho, de ciutats universitàries com Santiago (74,9) i Salamanca (64,1) o bé de Granada (53,5), que era una capital de província amb activitats més complexes.³⁷

35. Aquests mateixos arquitectes feren la Facultat d'Econòmiques, entre 1964 i 1967.

36. La Facultat de Dret fou incorporada als plans de la nova ciutat universitària de manera precipitada, sembla que com a reacció a la tancada d'estudiants al Paraninfo de la plaça Universitat del 1956, que fou majoritàriament atribuïda als d'aquella facultat. Aquesta assemblea d'estudiants amb tancada posterior donava continuïtat d'alguna manera als moviments populars antifranquistes que cristal·litzaren en la vaga de tramvies del 1951, i significava una certa recuperació de la sintonia entre la ciutat real, que no l'oficial, i la universitat.

37. M. TATJER, «El área de influencia de la Universidad de Barcelona. Procedencia geográfica de los estudiantes», *Estudios Geográficos* (Madrid), 118 (1970).

La ruptura funcionalista

La consolidació de la difusió del moviment racionalista de l'arquitectura contemporània, sobretot a partir del final de la Segona Guerra Mundial, comportà a Europa una gran ruptura en les relacions entre les ciutats i les seves universitats. En aquesta ruptura se superposaren dues causes diferents: una de tècnica, expressada en l'aplicació del funcionalisme més estricte en el planejament de les universitats i de les ciutats, i una altra de política i social, relacionada amb les conseqüències de les revoltes universitàries del 1968.

En efecte, la primera causa és el racionalisme arquitectònic, l'anomenat *moviment modern*, que en planejament urbà suposà la difusió del *zoning* o segregació funcional de l'espai de les ciutats aplicada a totes les funcions urbanes i, per tant, també a les universitàries. Per raons històriques, aquest moviment arquitectònic –tot i els seus orígens europeus, sigui a la Bauhaus alemanya o bé a Le Corbusier– en acabar la Segona Guerra Mundial fou clarament nord-americà, per la qual cosa també ajudà a una certa exportació del model del campus universitari. Tot i que aquest model és anglosaxó, ja que a Anglaterra les universitats tradicionalment no han estat urbanes i podem parlar, per exemple, d'Oxford com d'una universitat que té una ciutat enganxada, mentre que Londres mai no ha tingut pròpiament una universitat tot i tenir molts centres universitaris, és als Estats Units on els campus han esdevingut paradigmàtics. Alguns arquitectes són molt coneguts per les seves edificacions a les universitats americanes més importants, com l'estonià d'origen Louis Kahn (1901-1974) o el català Josep Lluís Sert (1902-1983), que arribà a ser degà d'Arquitectura a Harvard.

Més important, però, fou la causa política, per la ruptura que es derivà de les crisis universitàries del 1968. Encara que París encapçalà clarament el moviment amb les revoltes del famós mes de maig, les protestes d'estudiants i professors joves sacsejaren moltes altres universitats com ara Berlín i Berkeley, Barcelona o São Paulo. Tot el sistema jeràrquic de l'ensenyament superior i els seus valors i tota una divisió tècnica del treball científic obsoleta eren posats en qüestió de manera generalitzada. La reacció de les autoritats estatals, en la seva política de control de la situació, significà, entre altres coses, la fragmentació de les grans universitats i la perifèrització i suburbanització de les noves localitzacions. Es buscava l'allunyament dels universitaris, considerats conflictius en general, cosa que es pogué fer amb l'a-

plicació del planejament racionalista del *zoning* i amb la creació de ciutats noves. El model francès fou el més significatiu, amb la fragmentació de les universitats de París, que foren simplement numerades, i amb la construcció d'universitats noves a les perifèries urbanes, fos Nanterre o Saint-Denis a París, Bron a Lió o Le Mirail a Tolosa, per posar uns exemples. Un cas excepcional, i que mereix ser citat aquí, ja que d'alguna manera participa alhora de les dues causes mencionades, fou el de Louvain-la-Neuve a Bèlgica. Aquesta universitat, per raons politicoculturals, fou segregada de la vella Universitat Catòlica de Lovaina el 1970 i fou construïda com una ciutat nova uns quants quilòmetres més al sud de Lovaina i en un altre municipi. Els plans d'aquesta ciutat universitat foren fets pels tècnics de la mateixa universitat, estudiosos del fet urbà tan coneguts com el sociòleg Jean Remy o Michel Woitrin. Aquesta ciutat nova ja tenia 11.500 habitants³⁸ el 1986 i avui supera els vint-i-cinc mil.

El model espanyol segueix, per bé que de lluny, el francès, amb la creació el mateix 1968 de les universitats anomenades autònomes de Madrid (a Tres Cantos) i de Barcelona (a Bellaterra). Però també aquests anys es produeix, a Barcelona com a Madrid, una veritable segona gran ruptura que s'inicià a la segona meitat dels anys 1960, quan la universitat començà a fragmentar-se i quan es fragmentà també el seu territori, el districte universitari.

Amb el precedent de la tancada al Paranimf del 1956, el 9 de març de 1966 es constituí al convent dels caputxins de Sarrià el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), vinculació oberta dels universitaris i intel·lectuals amb la lluita anti-franquista i precedent del maig francès del 1968, la revolta dels estudiants parisencs que tingué repercussions molt més enllà de l'Estat francès, com s'ha dit. Eren fites d'una crisi universitària a la qual se sobreposava, en l'àmbit mundial, el canvi de valors característic del final de l'etapa del capitalisme desenvolupamentista, que també comportava una gran massificació universitària. Aquest canvi de valors fou, probablement, un element clau de la crisi que avançà el final del fordisme i la transició cap al nou sistema econòmic i polític mundial dels anys noranta.

38. M. WOITRIN, *Louvain-la-Neuve, Louvain-en-Woluwe. Le gran dessein*, Paris, Duculot, 1987.

Carlos Pérez de Rozas

*Pel gener de 1969 la renovada
empenta del moviment estudiantil
portà el règim franquista a declarar
l'estat d'excepció. Paranimf de la
Universitat de Barcelona, després
de l'ocupació del rectorat.*

Font: *La Vanguardia*

A causa de l'eclosió dels conflictes universitaris, moltes autoritats polítiques, democràtiques o dictatorials, van proposar-se desplaçar els estudiants i els professors i els seus conflictes i protestes des dels centres urbans cap a les noves perifèries.

*Universitat Autònoma de Barcelona.
Vista del Campus.*

Font: UAB

Així nasqué la nova Universitat Autònoma de Barcelona, amb un campus suburbà a l'americana en una vall del barri de Bellaterra, al municipi de Cerdanyola del Vallès. Tanmateix, i malgrat els seus propòsits fundacionals, va poder acollir alguns dels professors de la Universitat de Barcelona víctimes de represàlia pel seu tarannà democràtic i molts dels seus llicenciats joves, cosa que fomentà una imatge alternativa que l'ambigua denominació d'Autònoma no feia sinó reforçar; en aquesta ambigüitat tan favorable tingué un paper decisiu el primer rector, Villar Palasí, germà del ministre d'Educació del Govern espanyol d'aleshores.

En el mateix ordre de coses, el 1971 es va crear la Universitat Politècnica de Catalunya, per segregació d'algunes velles escoles tècniques de la Universitat de Barcelona. Ambdues universitats passaren a compartir campus a banda i banda de la Diagonal, tot i que la UPC anà

concentrant alguns centres a l'antiga Escola Industrial i a diverses poblacions del Vallès.

Més decisiu encara que la creació d'aquestes noves universitats fou per a la ciutat de Barcelona el fet que al mateix temps que la universitat es dividia s'anessin posant les bases per a la fragmentació del seu districte universitari. Progressivament foren creats col·legis universitaris i algunes facultats duplicades a Palma de Mallorca (de la UB), a Tarragona (de la UB), a Girona (de la UAB) i a Lleida (amb centres de la UAB i de la UB), que esdevindrien universitats independents al cap de poc temps, en aprovar-se el 1984 l'anomenada Llei d'autonomia universitària. Tot aquest procés obeïa més a interessos locals i provincials que no estrictament universitaris i fou fet sense cap mena de planejament territorial ni educatiu, a pesar de la reivindicació efectuada en el III Congrés Universitari Català, convocat a la Universitat de Barcelona el 1978.³⁹ Aquest procés de fragmentació es completà més tard amb la creació a Barcelona de les universitats públiques Pompeu Fabra i Universitat Oberta de Catalunya i de les privades Ramon Llull i Internacional de Catalunya.⁴⁰

En una mica més de cent anys, doncs, la Universitat de Barcelona ha passat de ser l'únic centre universitari del districte de Catalunya i Balears a ser una universitat entre altres deu i sense un districte clar, oberta a la Unió Europea i amenaçada pel districte únic espanyol. Però la ciutat següeix sent encara ben universitària.

En efecte, en relació amb la ciutat cal destacar que avui encara sis universitats de les deu que cobreixen aquell àmbit territorial són localitzades totalment o parcialment a Barcelona, amb una relació simbiòtica molt important amb la ciutat, com s'ha vist en el primer apartat. Tot i la fragmentació institucional universitària, la massificació dels estudis, empesa pels efectes demogràfics, econòmics i socials dels anys de desenvolupament, feu augmentar molt el nombre d'estudiants. Així, els estudiants de

39. III CONGRÉS UNIVERSITARI CATALÀ, *Actes, ponències, comunicacions, conferències. III Congrés Universitari Català, 10-15 d'abril de 1978*, Barcelona, Edicions 62, 1980.

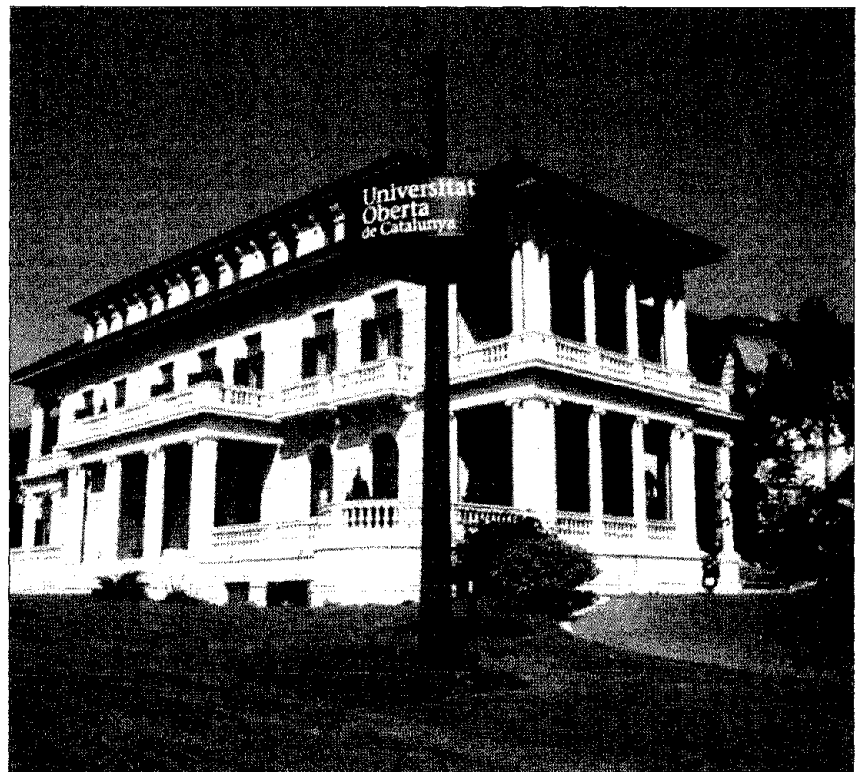
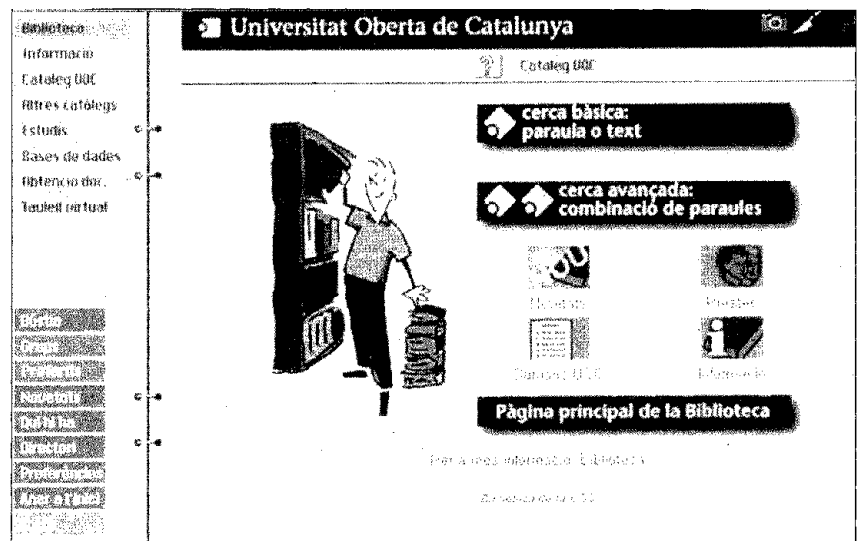
40. Així mateix es creà a Vic una nova universitat privada el 1997. Vegi's Ricard TORRENTS, *Les raons de la Universitat*, Vic, Eumo, 1993; i també Ricard TORRENTS (coord.), *La universitat en el món actual. Conferències pronunciades amb motiu del restabliment de la Universitat de Vic en el curs 1997-98*, Vic, Universitat de Vic, 1999).

les universitats barcelonines han passat dels poc més de 20.000 dels anys seixanta als més de 160.000 actuals; aquestes xifres, contraposades a l'estancament primer i al retrocés després de la població del municipi, han fet augmentar ben significativament la taxa de funció universitària⁴¹ de Barcelona, que passà de 12 el curs 1966/67 a 89 el 1991/92 i a 111 el 1997/98.

Des del punt de vista de la morfologia i el creixement de la ciutat, podria avançar-se la hipòtesi que les universitats han seguit de forma paral·lela i clara el desenvolupament urbà, i han esdevingut autèntiques fites del creixement de Barcelona. En aquest sentit, podria gairebé parlar-se d'un projecte universitari de ciutat, mentre que, en canvi, no es pot parlar del contrari, fins molt recentment quan dins del que definim com a "model Barcelona" l'Ajuntament ha pres iniciatives de col·laboració i estímul amb les universitats.

Prosseguint la seva expansió urbana, la Universitat de Barcelona ha obert un nou campus a les antigues Llars Mundet, a la Vall d'Hebron, gestionades per la Diputació de Barcelona, on ha localitzat les facultats de Psicologia, Pedagogia i Formació del Professorat, a més del centre de formació continuada Les Heures; molt a prop, en el reconstruït pavelló de la República espanyola de l'arquitecte Josep Lluís Sert, hi ha instal·lat el Centre d'Estudis d'Història Internacional, creat per Jaume Vicens i Vives, i la Biblioteca Figueras. Al mateix temps s'ha desdoblant el campus de Ciències de la Salut cap a l'hospital de Bellvitge, ja en el terme de l'Hospitalet de Llobregat. Pel seu costat, la Universitat Politècnica de Catalunya està construint un nou campus al delta del Llobregat, completant una expansió metropolitana que es correspon totalment amb la realitat urbana contemporània. I d'altra banda, la Universitat Oberta de Catalunya, que és un centre capdavanter dels estudis virtuals, té la seva seu central a l'avinguda del Tibidabo, mentre que la Universitat Internacional de Catalunya, que aplega d'altres centres preexistents, és al carrer Iradier. Hi ha encara tot un seguit d'escoles diverses (de turisme, d'infermeria, d'estudis empresarials, de disseny i altres) adscrites a les diverses universitats catalanes i a algunes d'estrangeres, localitzades una mica arreu per tota la ciutat, com mostra el mapa universitari de Barcelona que es comentarà més endavant.

41. Com s'ha vist més amunt, aquesta taxa indica el nombre d'estudiants universitaris per mil habitants.

*Universitat Oberta de Catalunya.
Campus virtual i seu de l'Avinguda
Tibidabo.*

Font: UOC

***El retorn al centre:
les universitats com a
agents gentrificadors***

Ja s'ha vist com les universitats, especialment les europees, són avui encara infraestructures eminentment urbanes i com les més antigues compten amb localitzacions molt centrals dins de les seves ciutats. La febre descentralitzadora no afectà totes les universitats ni tots els països de la mateixa manera; les menys afectades foren lògicament les tradicionals ciutats universitàries, de dimensions mitjanes, com Coïmbra, Salamanca o Santiago de Compostel·la. El cas més significatiu i important, però, es donà a Bolonya, que és probablement la primera universitat del món. Durant els anys del desenvolupament i la segregació funcional s'oferiren a la vella universitat bolonyesa uns terrenys per a la seva marxa cap a la perifèria, fora del recinte emmurallat de la ciutat; alguns centres, sobretot d'ensenyaments tècnics, hi accediren, però la universitat en conjunt no volgué sortir, cosa que permeté crear un nou model d'universitat que romaní urbana i contribuïa, a més, a rehabilitar tota la ciutat històrica, mantenint-hi vives bona part de les seves funcions. Així, el model urbà i universitari de Bolonya, gràcies en bona part al prestigi i la influència de l'escola d'arquitectes i urbanistes italians, esdevingué un model difós internacionalment.

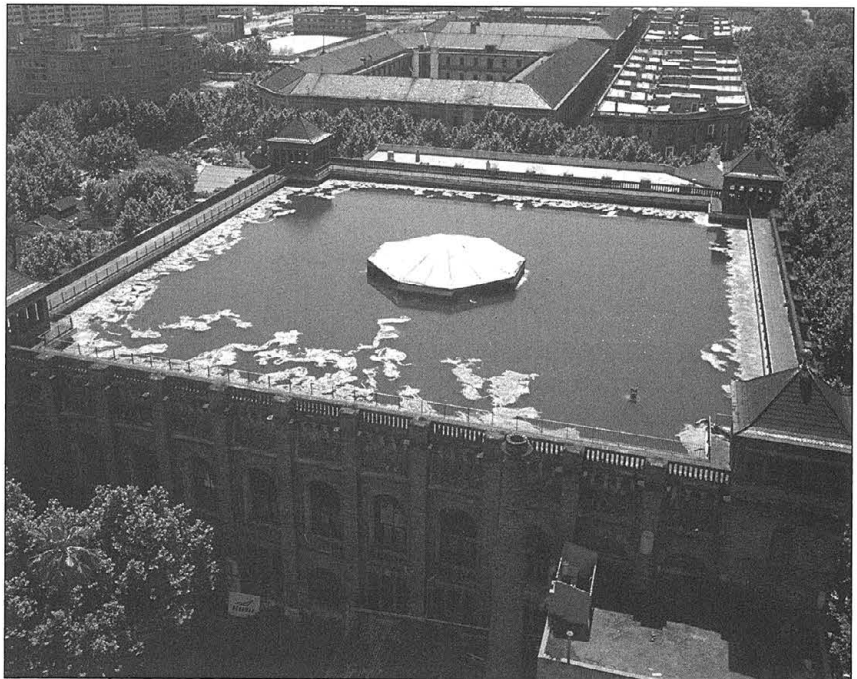
En arribar l'eclosió efímera dels moviments autodenominats *post-moderns*, amb els corrents de renovació urbana, el model de Bolonya prengué nova força. Els vells edificis universitaris dels centres de les ciutats que encara els mantenien permeteren que es prenguéssin consciència generalitzada del seu valor. A més, vells edificis obsolets reestructurats per a altres usos començaren a ser derivats cap a funcions universitàries, fins i tot en algunes ciutats nord-americanes on no n'hi havia tradició, com és el cas, per exemple, de la Simon Fraser University, situada en un edifici nou al bell centre de Vancouver.

En aquest marc general cal situar la col·laboració entre les noves autoritats locals democràtiques de la ciutat de Barcelona i les noves universitats, autònomes ja totes elles a partir de la llei del 1984. Cal citar com la UB intenta consolidar el centre de la ciutat amb la instal·lació de la Facultat de Biblioteconomia i Documentació a l'antiga Escola de Magisteri, completada amb un centre de formació del personal, vora la nova estació central de Sants. Però, sobretot, la UB tracta de reforçar les funcions del vell edifici de la plaça Universitat amb el trasllat de les facultats de Filosofia i de Geografia i Història al Raval, davant del Centre de Cultura Contemporània. Aquest retorn al centre no pot frenar, però, lògicament, l'expansió, ja que entretant la mateixa UB expandeix les facultats de Ciències amb un nou parc científic a la Diagonal i manté l'Institut d'Educació Física a l'anella olímpica de Montjuïc.

La Universitat Autònoma de Barcelona, pel seu costat, ha vingut cap a Barcelona i ha obert a l'Hospital de Sant Pau la seva escola d'idiomes moderns, mentre preveu algun tipus d'expansió posterior als terrenys de Diagonal Mar que els projectes del Fòrum Universal de les Cultures han de preparar.

La Universitat Politècnica de Catalunya ha expandit de forma important el seu campus cap al nord de la Diagonal, on, junt amb la UB, intenta reformular tot aquell sector urbà, com s'analitza en l'apartat següent. Però també participa dels plans *gentrificadors* amb la construcció d'una residència per a estudiants al Raval, en la seva part més propera al port.

La Universitat Pompeu Fabra, que havia estat pensada inicialment per descentralitzar la funció universitària barcelonina, amb grans debats als anys 1980 sobre el seu possible assentament al Baix Llobregat o al Maresme, s'instal·là finalment en una localització urbana tan central com la cruïlla dels carrers de Balma i Còrsega. Posteriorment, s'ha anat expandint com un clar agent *gentificador* cap al capdavant de la Rambla, a l'estació de França i, sobretot, a les antigues casernes del Poblenou, a la vora de la Vila Olímpica.⁴²

Frederic Camallonga

La Biblioteca d'humanitats de la Universitat Pompeu Fabra s'ha instal·lat a l'edifici del dipòsit d'aigua per a la cascada del Parc de la Ciutadella, on abans hi havia l'asil.

Font: UPF.

42. DIVERSOS AUTORS, *Universitat i ciutat. Visions sobre el campus urbà de la Universitat Pompeu Fabra*, Barcelona, Edicions 62, 1993.

La Universitat Ramon Llull, al seu torn, ha anat aplegant antigues institucions d'ensenyament de l'Església al seminari conciliar i a Sarrià, tot expandint-se posteriorment també cap al Raval, amb les facultats de Comunicació i d'Infermeria.

El mapa universitari de la Barcelona actual

Després de l'etapa de fragmentació dels darrers vint anys del segle xx, sembla que pot afirmar-se que torna la tendència cap a la racionalització i integració de centres. Aquest fenomen és observable en la reorganització interna d'algunes universitats⁴³ i en el desenvolupament de plans conjunts entre universitats, com el que es detalla més endavant. Tot plegat mostra una tendència també cap a la vinculació major de les universitats amb la ciutat, reforçant el retorn al centre, d'una banda, però també prosseguint la seva expansió cap a altres sectors de la ciutat metropolitana, difonent territorialment els beneficis de la ciutat del coneixement.

El mapa de la localització dels centres universitaris del municipi de Barcelona l'any 2000 (vegeu pàg. 51, mapa 3) mostra una difusió territorial àmplia però ben desigual, com a resultat del procés evolutiu que s'acaba d'analitzar. Si es consideressin tots els centres de les diverses universitats, la difusió de punts esdevindria encara més espectacular. La concentració originària de la plaça de la Universitat es veu reforçada avui per instal·lacions de quatre universitats diferents a Ciutat Vella o en la seva proximitat. La resta de l'Eixample, en canvi, apareix amb molt pocs centres, probablement per la dificultat que representen els preus del sòl elevats per a les institucions d'ensenyament superior, especialment per a les públiques. Contràriament, els districtes de Gràcia, Sarrià-Sant Gervasi i les Corts contenen força centres —n'hi ha de sis de les set universitats barcelonines— seguint, en part, l'especialització en funcions educatives tradicional d'aquests barris. Finalment, la implantació d'alguns centres de la Universitat de Barcelona a la Vall d'Hebron trenca la regla de la manca de funció universitària als districtes de la meitat nord-occidental de la ciutat; només el Portal Oriental del Coneixement, projectat com a continuació del Fòrum Universal de les Cultures del 2004, podria alterar aquesta tendència en el futur.

43. Un exemple conegut és el de la UB, que s'ha estructurat en cinc divisions que pretenen, entre altres objectius, una certa lògica de localització territorial.

De cara a aprofundir en l'anàlisi del patró territorial de les activitats universitàries barcelonines que mostra el mapa 3, pot resultar d'ajut l'anàlisi de la distribució de la població amb estudis superiors (pàg. 52, mapa 4). En efecte, el percentatge per secció censal de ciutadans empadronats que tenien una titulació superior el 1991 confirma clarament aquest mateix model de difusió territorial,⁴⁴ amb l'excepció de l'Eixample, on sí que es troba ben representat. Igualment, apareix ja la Vila Olímpica, exemple clar de *gentrificació* recent, però no es mostra encara en cap de les seccions censals del Raval.⁴⁵ Aquest mateix patró es contagia a les seccions censals veïnes del municipis metropolitans d'Esplugues de Llobregat i Sant Just Desvern, i de Sant Cugat del Vallès i Cerdanyola entorn de la Universitat Autònoma de Barcelona. L'única discontinuïtat territorial en l'àmbit metropolità es dona en algunes seccions censals litorals de Castelldefels i de Badalona.

Aquesta coherència remarcable entre els dos patrons territorials analitzats s'explica, en bona part, pel fet que les instal·lacions universitàries es converteixen en focus d'atracció residencial de la població de rendes altes, amb percentatges destacats de persones amb titulació superior. Aquest fet és un exponent molt clar del paper d'agent urbà que tenen les universitats i que afecta clarament la mateixa estructura demogràfica de la ciutat. En aquest sentit, seria molt interessant conèixer el lloc d'origen dels estudiants dels diversos centres de totes les universitats barcelonines, cosa que potser apuntaria també cap a una certa coherència territorial.⁴⁶ A part dels centres especialitzats que només una universitat posseeix, sembla que els estudiants tendeixen a matricular-se en els centres que estan més pròxims al seu domicili familiar; això explicaria, per exemple, que la Universitat Autònoma de Barcelona pugui també ser considerada, en part, la universitat del Vallès.

44. La lògica territorial de la distribució d'aquests percentatges de població amb titulació superior ha fet que aquest indicador, juntament amb d'altres (nivell de renda, tipus d'ocupació), fos emprat com a orientació dels nivells de consum de la població barcelonina en els estudis sobre comerç i consum fets pel Grup d'Estudis Territorials i Urbans de la Universitat de Barcelona (vegeu Carles CARRERAS, Sergi MARTÍNEZ, Jorge ROMERO, *Els eixos comercials metropolitans*, Barcelona, Comissió de comerç, Consum i Turisme (Ajuntament de Barcelona), 1999).

45. En el citat estudi de Sergi Martínez sobre la *gentrificació* al Raval es mostra com els capdavaners de la *gentrificació* el 1999 encara no s'empadronaven en el seu nou lloc de residència (S. MARTÍNEZ, *El retorn al centre de la ciutat...*).

46. A causa de la dificultat de fer un estudi d'aquesta envergadura, en l'apartat següent s'analitza l'àrea de residència dels estudiants, professors i personal dels centres inclosos en el futur Pla director del Portal Occidental del Coneixement.

Aquest fet duu les universitats a competir entre elles en excel·lència, davant de la limitació d'un mercat, a més, demogràficament decreixent. L'obertura cap al mercat internacional és una estratègia imprescindible a mitjan termini que, així mateix, ha de permetre reconduir aquesta competència interuniversitària cap a terrenys científicament més productius.

En aquesta direcció resulta especialment important la imatge internacional de la ciutat que les activitats universitàries ajuden a generar i a mantenir. La tradició de relacions internacionals de les universitats barcelonines és en estreta connexió amb les polítiques d'internacionalització que la ciutat ha desplegat des de fa anys, per bé que l'avaluació dels resultats és encara complexa i difícil, ja que cada universitat, com s'ha dit, té per definició una xarxa de relacions internacionals pròpia. Cal mencionar aquí, però, que existeix ja una iniciativa capdavantera, el *Barcelona Centre Universitari*,⁴⁷ que ha aconseguit aglutinar totes les universitats barcelonines més l'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat de Catalunya. El BCU realitza una tasca molt important d'acollida dels estudiants estrangers –sobretot a través de l'allotjament i de la integració cultural– i de promoció de la ciutat per mitjà de l'atracció de nous universitaris, amb la creació, confecció i divulgació de materials diversos. Encara no es disposa d'una informació integrada sobre tots els estudiants estrangers que vénen a Barcelona, cosa que ha de permetre conèixer les universitats d'origen i el lloc de residència a la ciutat. Les xifres ofertes pel BCU indiquen, però, unes magnituds qualitativament significatives: 3.500 estudiants estrangers a Barcelona el 1997, majoritàriament dels programes Sòcrates i Intercampus, 4.500 el 1998 i 6.500 el curs 1999/00. De juliol a octubre del 2000, el BCU ha atès 850 estudiants estrangers, un 87% dels quals ha aconseguit allotjament; d'aquests estudiants un 45% corresponien a la Universitat de Barcelona, un 34% a la Politècnica de Catalunya, un 10% a la Pompeu Fabra i la resta a les altres universitats.⁴⁸ Aquestes xifres mostren clarament l'atracció internacional universitària de la ciutat i assenyalen un nou impacte sobre el mercat immobiliari i sobre les reestructuracions socials, ja que aquests

47. L'adreça electrònica del BCU és: bcu@pie.xtec.es. Aquesta bústia electrònica ha rebut 1.188 entrades entre els mesos de juliol a setembre del 2000, de les quals un 57% provenien de l'Amèrica Llatina, un 14% de l'Amèrica del Nord i un 28% d'Europa. El web del BCU és www.bcu.cesca.es, i en el mateix període ha enregistrat 36.607 visites.

48. La Universitat Autònoma té una residència al seu campus, motiu pel qual no apareixen els seus estudiants al municipi de Barcelona.

estudiants estrangers tenen un paper clar de pioners, ni que sigui temporals, dels processos de *gentrificació* en marxa. El mapa de la residència dels estudiants Sòcrates de la Universitat de Barcelona del curs 1999/00 mostra clarament aquest efecte en el predomini dels districtes postals que corresponen a àrees urbanes amb processos de *gentrificació*, a més de les més pròximes als campus i de les que tenen residències d'estudiants (pàg.53, mapa 5). Per altra part, aquest element ben segur que també tindrà en el futur un impacte en el mercat laboral local, ja que la integració europea permet a molts d'aquests estudiants d'avui quedar-se a treballar demà a Barcelona o a Catalunya, en un nou *brain drain* de majors dimensions.

Un altre índex d'internacionalització és el rang de Barcelona per publicacions científiques dels seus universitaris. Segons l'estudi dels geògrafs danesos C.W. Matthiessen i A.W. Schwarz, entre 1994 i 1996 Barcelona era al lloc vint-i-cinquè d'Europa, en xifres absolutes (11.467 articles ressenyats al *Science Citation Index*), i al vint-i-novè en articles per habitant.⁴² La major part de les publicacions científiques barcelonines eren de l'àrea de Medicina general i interna.

Tot el que s'ha vist fins ara és necessàriament genèric, ja que intenta analitzar el fenomen universitari i el seu impacte sobre el conjunt urbà. La importància i complexitat d'aquest fet obliga, però, a ampliar l'escala de l'estudi a l'àrea més significativa de localització universitària, i sobre la qual es posseeix una informació força detallada. El que es presenta en relació amb l'anomenat Portal del Coneixement és una mostra ben il·lustrativa de la importància de les relacions entre ciutat i universitat que aquí s'analitzen.

42. C. W. MATTHIESSEN i A. W. SCHWARZ, «Scientific centres in Europe: An Analysis of Research Strength and Patterns of Specialisation Based on Bibliometric Indicators», *Urban Studies*, 36 (1999), pp. 453-477.

El Portal del Coneixement de Barcelona, un exemple concret de ciutat del coneixement

Parlar de portals del coneixement significa, d'alguna manera, intentar estar en línia amb la concepció de la universitat com a nucli central de la innovació tecnològica, tant pel que fa a les estratègies de recerca en col·laboració amb empreses del sectors públic i privat, com pel que pertoca a la tasca docent de formació d'uns nous graduats com a emprenedors que puguin desenvolupar les seves idees i sabers comercialment. Tot i que Barcelona està molt lluny encara dels coneguts exemples americans del Silicon Valley, l'autopista 124 de Boston, el model ja està iniciat i ha donat alguns fruits. Tal com s'ha vist, la planificació estratègica de la ciutat de Barcelona fa temps que ja va facilitar aquest inici. En aquest mateix sentit, l'exemple que aquí s'estudia és també una mostra dels fruits de la col·laboració entre universitats i entre universitat i administració local.

En efecte, quan el 1999 l'Ajuntament de Barcelona llançà la idea de convertir els terrenys i les infraestructures del Fòrum Universal de les Cultures i del seu entorn en un veritable nou Portal del Coneixement, les universitats de Barcelona i Politècnica de Catalunya reaccionaren ràpidament per tal de mostrar com elles soles ja havien creat un altre Portal del Coneixement al sector occidental de la ciutat, a banda i banda de la Diagonal. La concentració de centres universitaris, que mostra ben clarament el mapa de Barcelona del 2000 (mapa 3), és un testimoni evident d'aquest fet que, per la seva transcendència, demana una anàlisi més exhaustiva. L'estudi d'aquest exemple concret permet, a més, d'il·luminar les complexes relacions simbiòtiques que existeixen entre ciutat i universitat en un pla més general. La voluntat decidida de l'Ajuntament es plasmà en la nominació d'una comissió de les dues universitats per tal de redactar el pla director de tot el sector, en el qual s'inclouen, a més dels universitaris, altres equipaments importants, majoritàriament esportius.

Començant pel seu nom, el Portal del Coneixement permet, d'entrada, mostrar la gran rellevància de les tasques docents i de recerca bàsica i aplicada que es realitzen en aquest sector i que en fan un veritable portal d'informació a través del qual, com per Internet, es pot navegar per camps disciplinaris diferents i variats, complementaris i fins i tot contradictoris. Al mateix temps, però, el nom també destaca la importància que Barcelona concedeix al desenvolupament del coneixement, en haver organitzat un veritable portal d'entrada a la ciutat amb centres universitaris a banda i banda perquè el vegi tota la gent que hi ve des del sud i l'oest del país. En aquest sentit, cal entendre les propostes del pla director que busquen

*El Parc Científic de Barcelona,
al cantó meridional del Portal
del Coneixement*

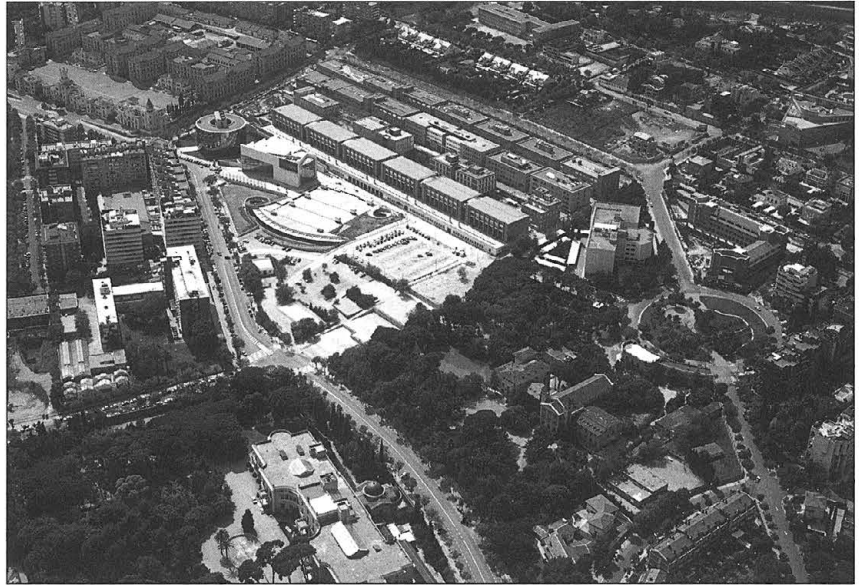
subratllar aquest doble paper amb la construcció d'algun tipus d'estructura que permeti a tothom veure ben clarament la categoria d'aquesta porta occidental d'entrada a la ciutat. Les dades que aquí es presenten formen part precisament dels treballs preparatoris del susdit pla director.⁴⁹

En primer lloc, cal assenyalar que el Portal del Coneixement és format, el curs 1999-2000, per trenta-quatre centres diferents de les universitats de Barcelona i Politècnica de Catalunya i del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). En aquest conjunt hi treballen 3.882 membres del personal acadèmic i 2.266 del d'administració i serveis; en total, doncs, 6.148 persones, xifra que en fa una gran empresa, que encara es veuria més gran si s'hagués pogut obtenir informació detallada i precisa del personal que treballa en les concessions (bars, copisteries, neteja, seguretat) i en alguns centres no estrictament universitaris (CSIC, Fundació Bosch Gimpera). Les xifres esdevenen molt més importants si s'hi inclouen també els estudiants, que, tot i que els criteris estadístics d'arrel productivista no consideren població activa, fan el seu treball aquí regu-

49. L'autor d'aquest llibre és un dels quatre membres de la comissió, en aquest cas en representació de la Universitat de Barcelona. Els treballs de recerca, tractament i anàlisi de la informació han estat fets en col·laboració amb Sergi Martínez Rigol, professor del Departament de Geografia Humana.

Universitat Politècnica de Catalunya. Vista aèria del Campus Nord (maig de 1998).

Font: UPC.

larment i molts dies de l'any. En conjunt, 59.204 estudiants estaven matriculats als diversos centres del Portal el curs 1999/00, una mica més d'una tercera part de tots els estudiants dels centres universitaris barcelonins. D'aquest conjunt, un 69,5% a la UB i el 30,5% restant a la UPC. En total, doncs, cal considerar que unes 66.000 persones treballen, d'una forma o altra, en aquesta àrea, cosa que converteix la ciutat universitària en un gran centre d'activitats que requereix serveis i infraestructures especials⁵⁰ i que necessita planejar acuradament el seu futur.

Però la ciutat també necessita aquest planejament, tal com l'Ajuntament ha vist amb claredat en iniciar la redacció d'un pla director, ja que els efectes urbans d'aquest gran centre d'activitats no es deriven només del seu funcionament simple. Per raons de facilitat informativa i d'importància geogràfica, de les moltes possibilitats d'anàlisi d'aquest conjunt s'ha triat la mobilitat, que permet veure les conseqüències territorials que una activitat com aquesta té ja en l'actualitat. Aquest impacte territorial pot

50. Un dels primers resultats d'aquest estudi va ser el de fornir documentació per al debat entre les autoritats municipals i les de la Generalitat en el disseny de la nova línia de circumval·lació del metro, la línia 9, que, finalment, sembla que tindrà dues estacions a l'àrea universitària, sense deixar per això de servir l'estació de Maria Cristina i el seu centre comercial.

constituir una imatge ben real de les conseqüències socials, culturals i econòmiques que també té per a la ciutat, l'anàlisi de les quals resulta més difícil i complexa.

Les dades sobre mobilitat s'han tractat separatament per a col·lectius d'estudiants, professors i personal d'administració i serveis, ja que la comparació dels resultats diferencials resulta força interessant. Les dades dels estudiants provenen del lloc de residència que ells mateixos declaren en els impresos de la seva matrícula per al curs 1999/00; cal considerar, per tant, que hi ha dos tipus de problema amb la font, un la manca de dades i l'altre la imprecisió i diversitat de criteri. El primer problema afecta un 3,3% del total, 1.934 estudiants que no declaren lloc de residència; els més de cinquanta mil que responen, però, formen un col·lectiu prou important per ser considerat.⁵¹ El segon problema és més delicat de delimitar, ja que no hi ha forma de saber qui té residència a Barcelona i no ho indica, posant només el domicili familiar, i qui realment realitza la migració pendular quotidiana. S'han hagut de tractar les dades tal com estaven i emprar-les en l'anàlisi de la mobilitat quotidiana i de les àrees de residència escollides pels estudiants que es declaraven forans.

Dels estudiants, el col·lectiu més nombrós, 28.797, és a dir, el 50,8% del total, residien al municipi de Barcelona; aquest percentatge és similar al 49% de residents al municipi entre els estudiants de Lletres del 1966/67, cosa que indica que llavors l'abast territorial de la Universitat de Barcelona no era més gran. Un 39% més residia a les comarques de la corona metropolitana, incloent-hi Anoia i Osona, fet que reflecteix l'ampliació de l'àmbit metropolità gràcies a l'augment de la mobilitat i de la connectivitat. El 10,7% restant provenia d'altres comarques catalanes, cap de les quals deixava de figurar com a residència d'algun dels estudiants dels centres del Portal del Coneixement. Probablement per la diferència en el nombre d'estudiants a favor de la Universitat de Barcelona, aquesta presenta una major difusió territorial de la residència dels seus estudiants.

51. En un dels pocs estudis comparatius que es coneixen, fet per als estudiants de la Facultat de Filosofia i Lletres del curs 1966-67, el nombre total era només de 3.299 (una quarta part de tots els de la Universitat de Barcelona aquell curs). L'estudi estava orientat a establir l'àrea d'influència de la ciutat de Barcelona, cosa que féu posar l'èmfasi només en la província d'origen dels estudiants (M. TATJER, «El área de influencia...»). Actualment aquella facultat està fragmentada en quatre, dues de les quals són al Portal del Coneixement, i cada província té, almenys, una universitat, cosa que ha reduït la importància dels estudiants provinents d'altres districtes universitaris.

Per municipis, tant en xifres absolutes com relatives, l'Hospitalet de Llobregat i Badalona figuren a continuació de Barcelona pel nombre d'estudiants que hi viuen, venint després El Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Molins de Rei i Santa Coloma de Gramenet, entre els que són a tocar de la capital, i Mataró i Vilanova i la Geltrú. Aquests són els municipis que ocupen els deu primers llocs.

La informació sobre la residència a Barcelona s'ha hagut de tractar a nivell de districte postal per poder agrupar unes dades tan nombroses (pàg.54, mapa 6). Així, els districtes 08028 (dins del qual s'ubica el Portal) i 08029, vcïns, són els que contenen més estudiants residents, per sobre d'un 5% cada un, però no és així en el 08014, que és entremig dels dos. En general, destaquen amb més del 2,5% els districtes occidentals i septentrionals, més el 08014 i 08015, que són a prop del sector analitzat. De totes maneres, tots els districtes postals de la ciutat contenen algun estudiant. Pel que fa als estudiants que declaren residència a Barcelona, però domicili familiar a fora, i que per raons burocràtiques estan subrepresentats en el cas de la UB, es nota una distribució diferent, que prima d'una banda la proximitat i de l'altra la disponibilitat i accessibilitat a l'habitatge (pàg. 55, mapa 7). Per proximitat destaca la importància del districte postal 08028 i per la disponibilitat d'habitatges destaquen els districtes del Raval (08001) i de Sant Antoni (08015); d'altra banda, desapareix la significació dels districtes septentrionals. Aquest mapa pot comparar-se per les seves diferències significatives amb el que representa la residència dels estudiants Sòcrates de la Universitat de Barcelona, que també són de fora (mapa 5).

Del personal acadèmic i d'administració i serveis, molt pocs resideixen fora de l'àmbit metropolità, lògicament, i la majoria viuen al municipi barceloní, per bé que en un percentatge superior entre els primers (65,9%) que entre els segons (62,9%). Els municipis pròxims són els més representats a la llista: entre el personal acadèmic destaca sobretot Sant Cugat del Vallès, seguit de l'Hospitalet, Esplugues, Sant Just Desvern i Badalona; per al personal d'administració i serveis l'ordre és diferent, destacant primer l'Hospitalet i Badalona i després Santa Coloma, Cornellà, Esplugues, Sant Boi, Sant Cugat i Viladecans. Quant a la distribució per districtes postals dins de la ciutat de Barcelona, les diferències són també apreciables. És rellevant el factor proximitat entre el personal acadèmic, amb una distribució menor que privilegia els districtes de Sarrià i Sant Gervasi, fins a Vallcarca, mentre que entre el personal d'administració i

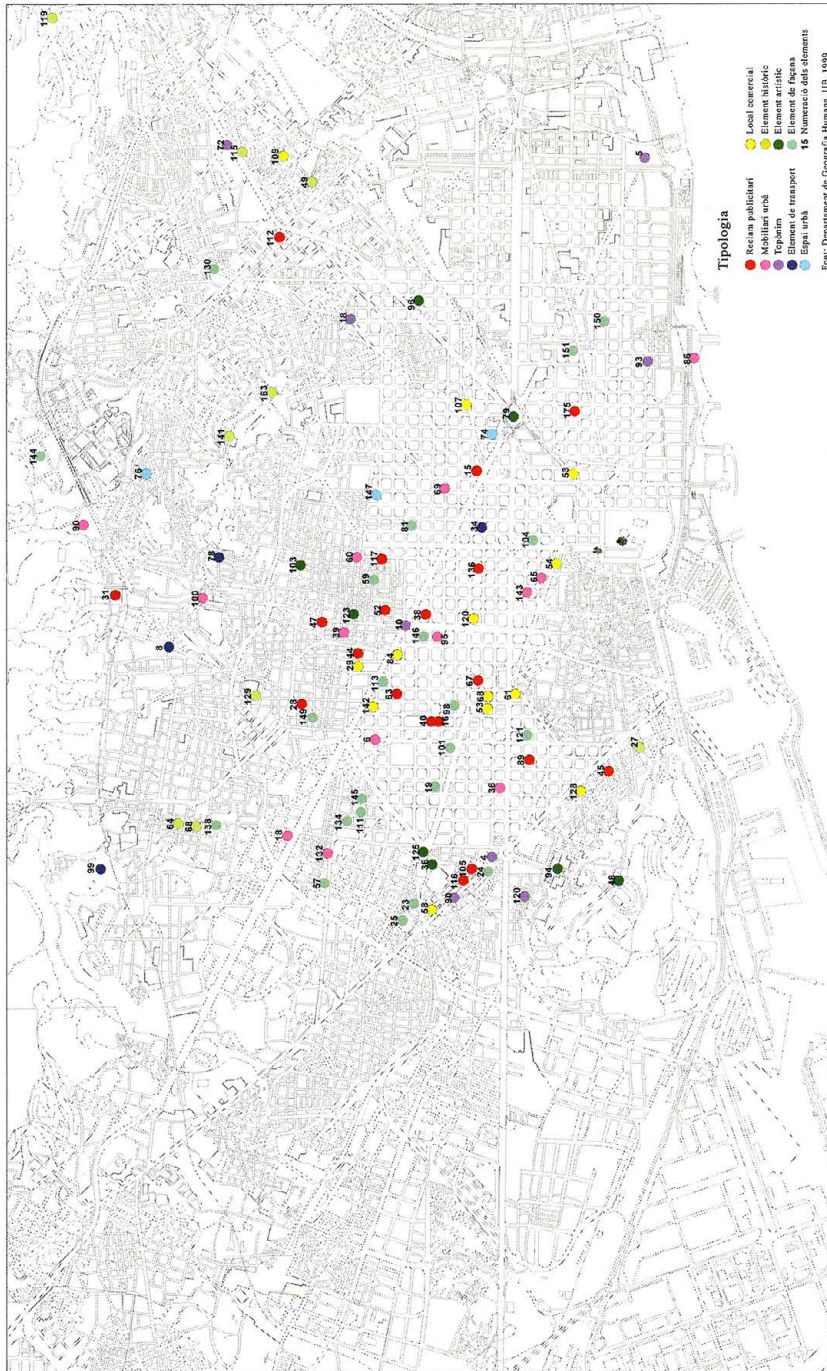
serveis preval també el factor proximitat, però al sud de la Diagonal i amb un model molt més perifèric, que privilegia els districtes de Sagrada Família i Glòries (vegeu pàg. 56 i 57, mapes 8 i 9).

La funció universitària implica, doncs, tot el territori barceloní, en les seves escales local, metropolitana i regional, tot i que només s'han analitzat els centres del Portal del Coneixement. Queda així demostrada la importància funcional d'aquest sector i les conseqüències multiplicadores que té sobre el conjunt de la ciutat. Podria adduir-se, tanmateix, que aquestes activitats no assoleixen continuïtat al llarg de l'any i que caldria ponderar les xifres que aquí s'han aplegat. Cal afirmar, tanmateix que aquesta objecció és certa només en part. Primer perquè el calendari escolar ha canviat molt darrerament en organitzar-se els cursos quadrimestralment; així, des de la segona meitat de setembre fins a principis de gener es fa el primer quadrimestre, i de principis de febrer a principis de juny el segon. Els mesos de gener, juny i setembre són d'exàmens, cosa que ha reduït les llargues vacances tradicionals a Nadal i Pasqua i un mes llarg de les d'estiu. D'altra banda, moltes oficines, laboratoris i serveis treballen seguint un calendari i uns horaris comparables a qualsevol altra activitat laboral, si no més. Les biblioteques en són un excel·lent exemple, ja que obren tots els dies de l'any dotze hores, diumenges inclosos, i es reivindica la seva obertura nocturna a l'època d'exàmens.

En aquest sentit, i per reafirmar el paper fonamental del Portal del Coneixement, cal valorar les dades sobre el nombre d'usuaris que tenen els serveis d'esports i les biblioteques d'aquest sector. Segons aquestes dades, el curs 1999/00 294.876 persones van utilitzar els serveis d'esports i 6.798.453 les biblioteques. Les xifres parlen per elles mateixes. Examinant l'evolució mensual dels usuaris, s'observa que el mes més fluix als serveis d'esports és l'agost, com al conjunt de Barcelona, mentre que a les biblioteques és el juliol. Tot i així, 4.950 persones van emprar els serveis d'esports l'agost del 1999 i 177.977 les biblioteques l'agost del mateix any. Aquestes dades permeten de veure com la desolació estiuenca de la ciutat universitària prové més de la seva magnitud de conjunt que no de la seva manca d'utilització continuada, cosa que treu ferro a l'objecció adduïda. Igualment, el coneixement i l'anàlisi de la informació per a tots els centres universitaris de la ciutat podria multiplicar encara el valor d'aquest argument, que no fa sinó reforçar la relació simbiòtica entre universitat i ciutat.

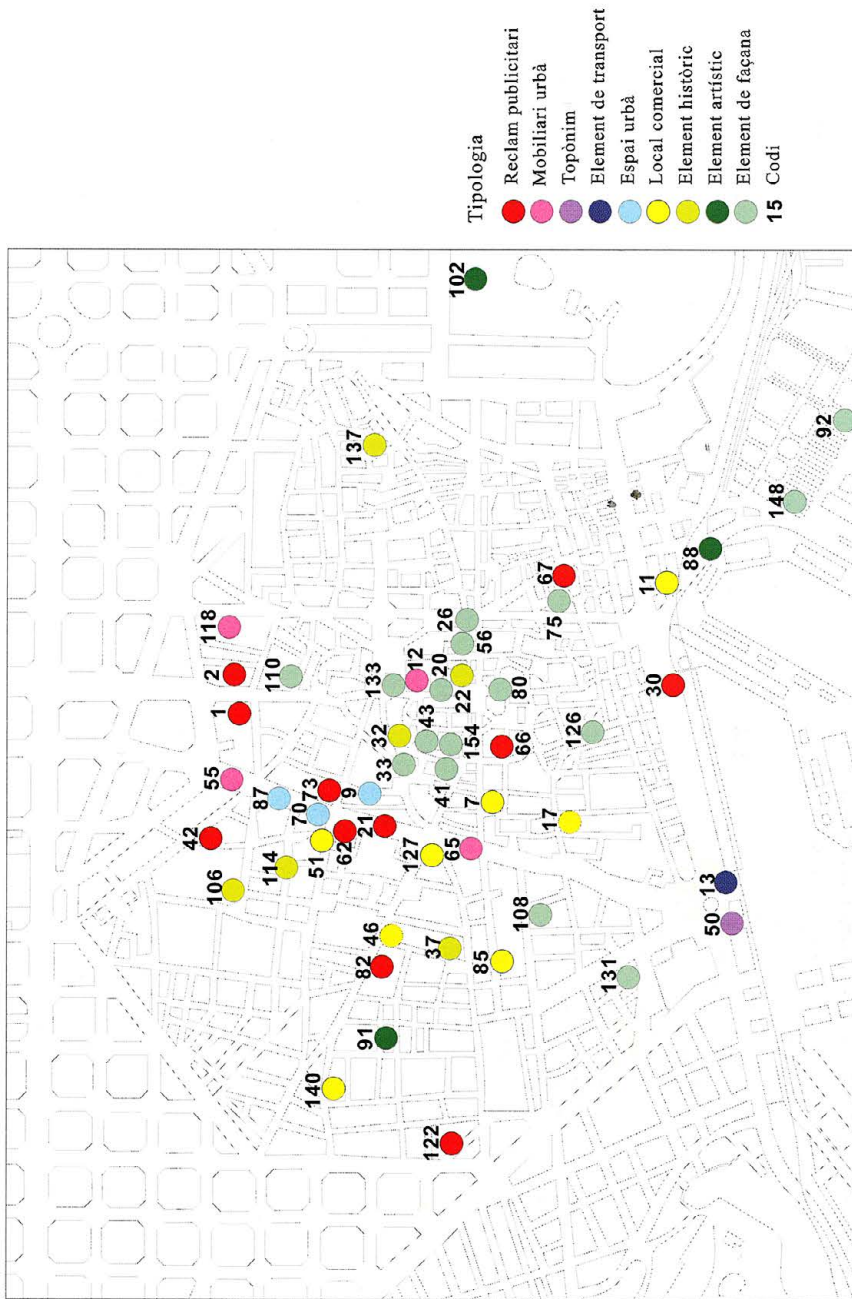
Mapes

Mapa 1.- Localització dels elements del paisatge a Barcelona

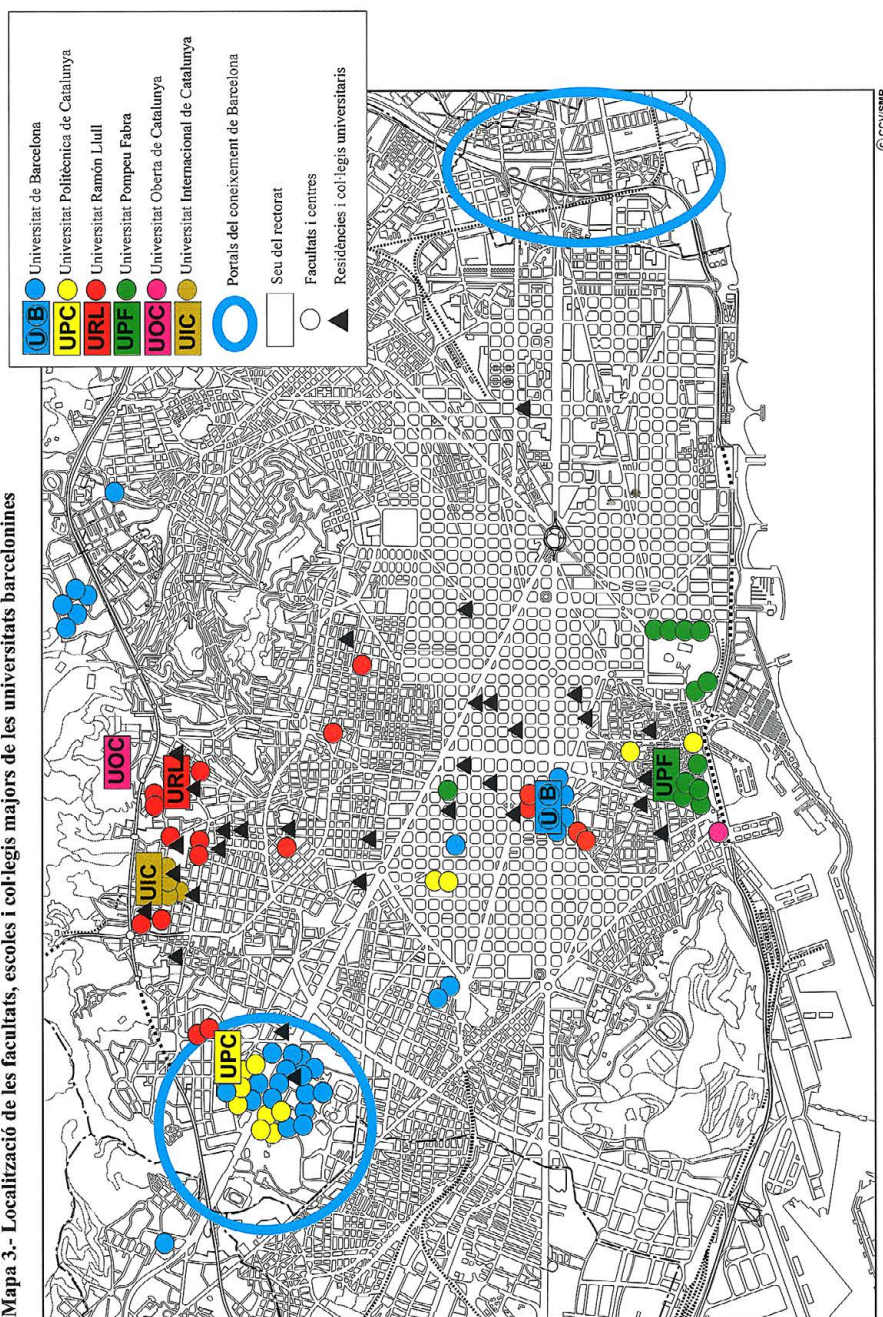
Els elements ubicats en aquest mapa són els seleccionats per la Comissió Assessoria, reunida el dia 15 de juliol de 1998

Mapa 2.- Localització dels elements del paisatge a Ciutat Vella

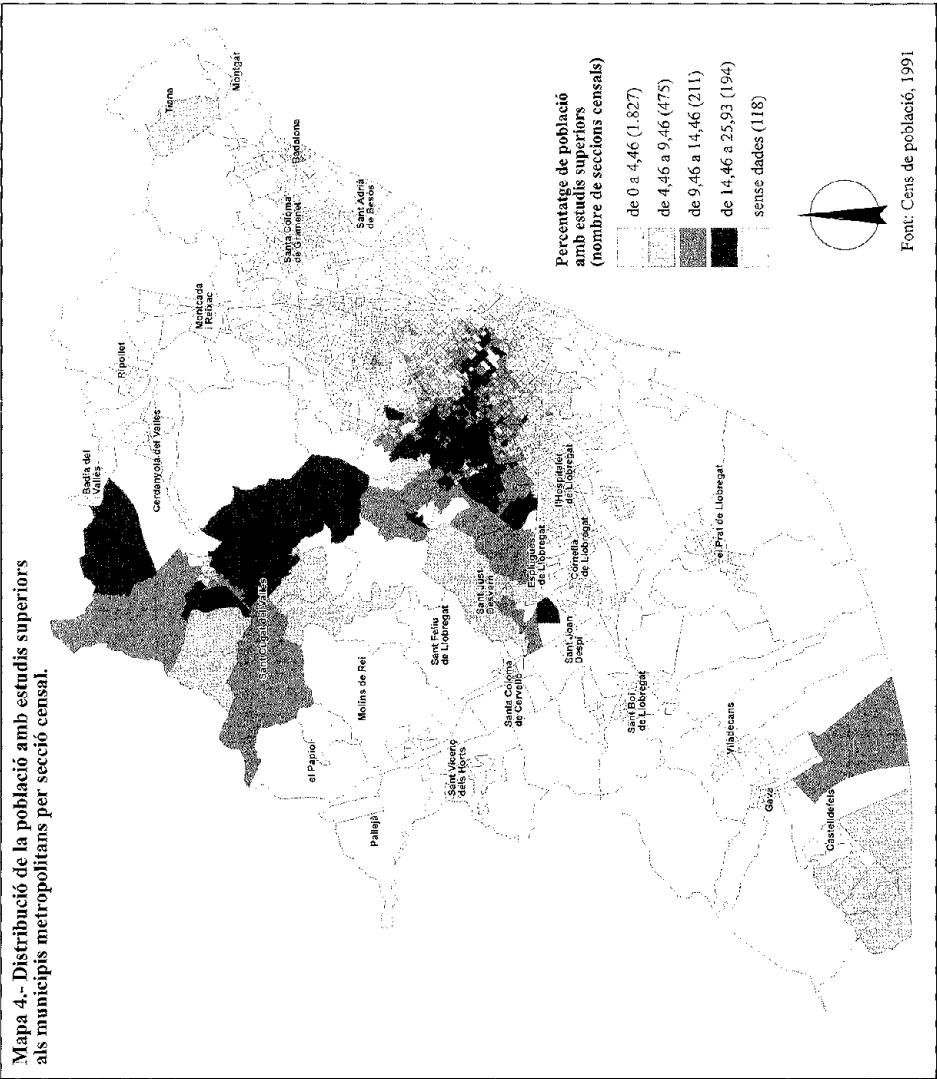

© Departament de Geografia Humana, UB, 1999

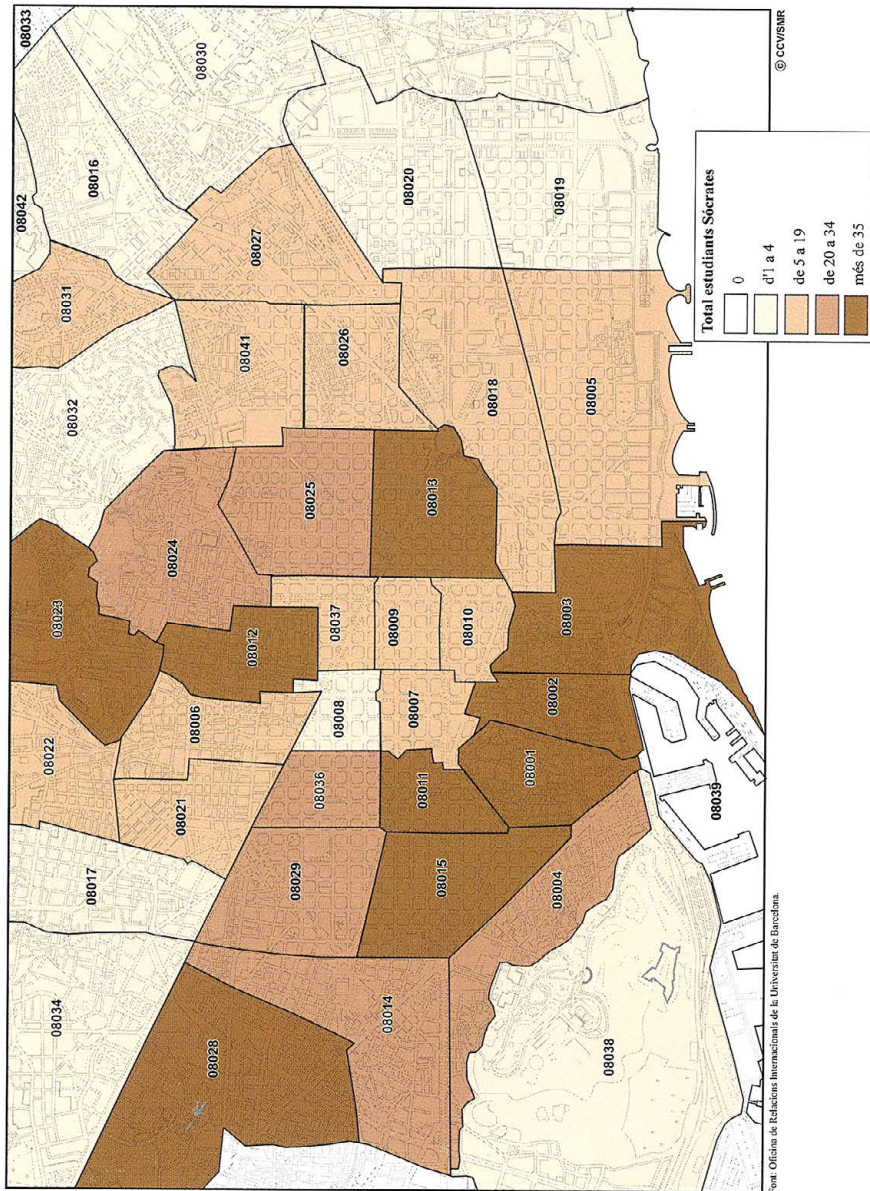
Mapa 3.- Localització de les facultats, escoles i col·legis majors de les universitats barcelonines

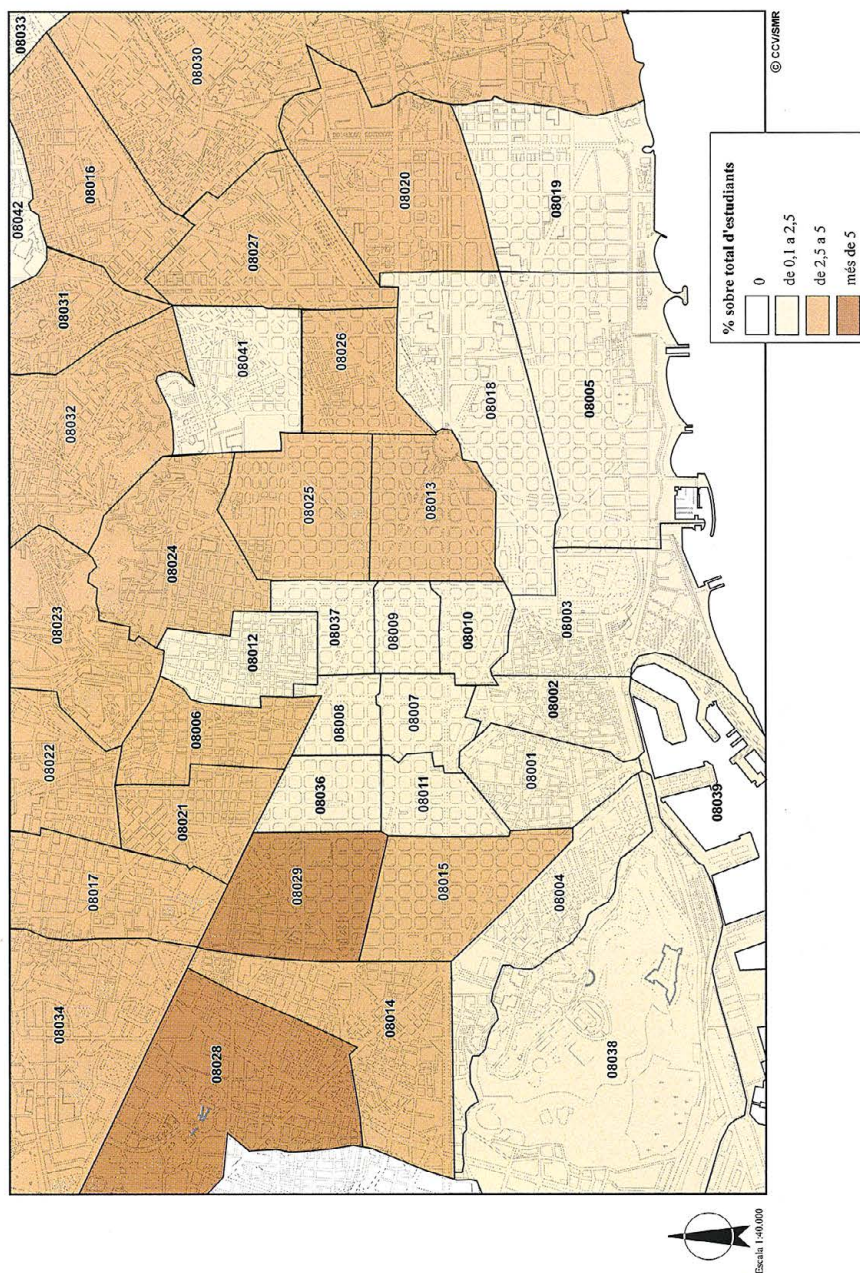
Mapa 4.- Distribució de la població amb estudis superiors als municipis metropolitans per secció censal.

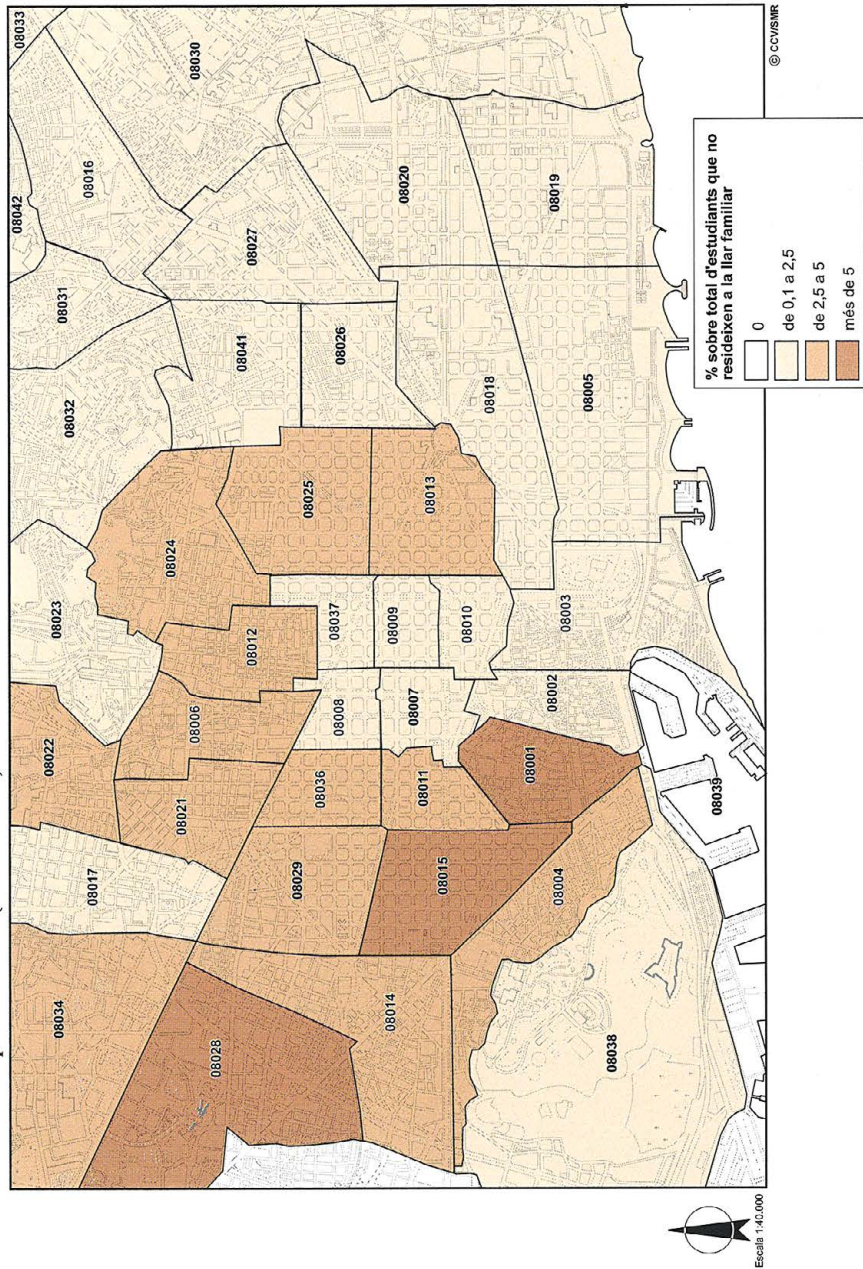
Mapa 5.- Distribució percentual dels estudiants Sócrates de la Universitat de Barcelona per districtes postals (curs 1999-2000).

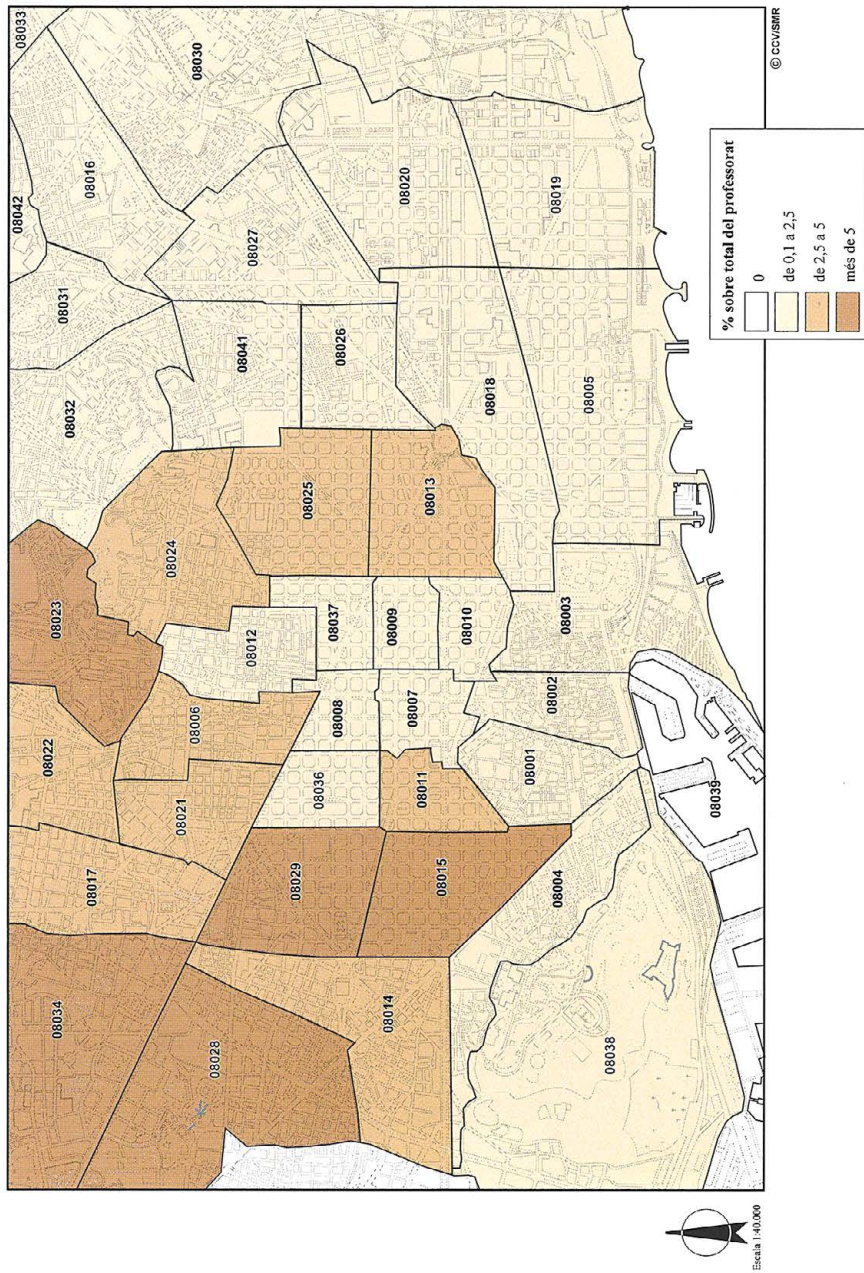
Mapa 6.- Distribució percentual de la residència dels estudiants del Portal del Coneixement per districte postal (curs 1999-2000).

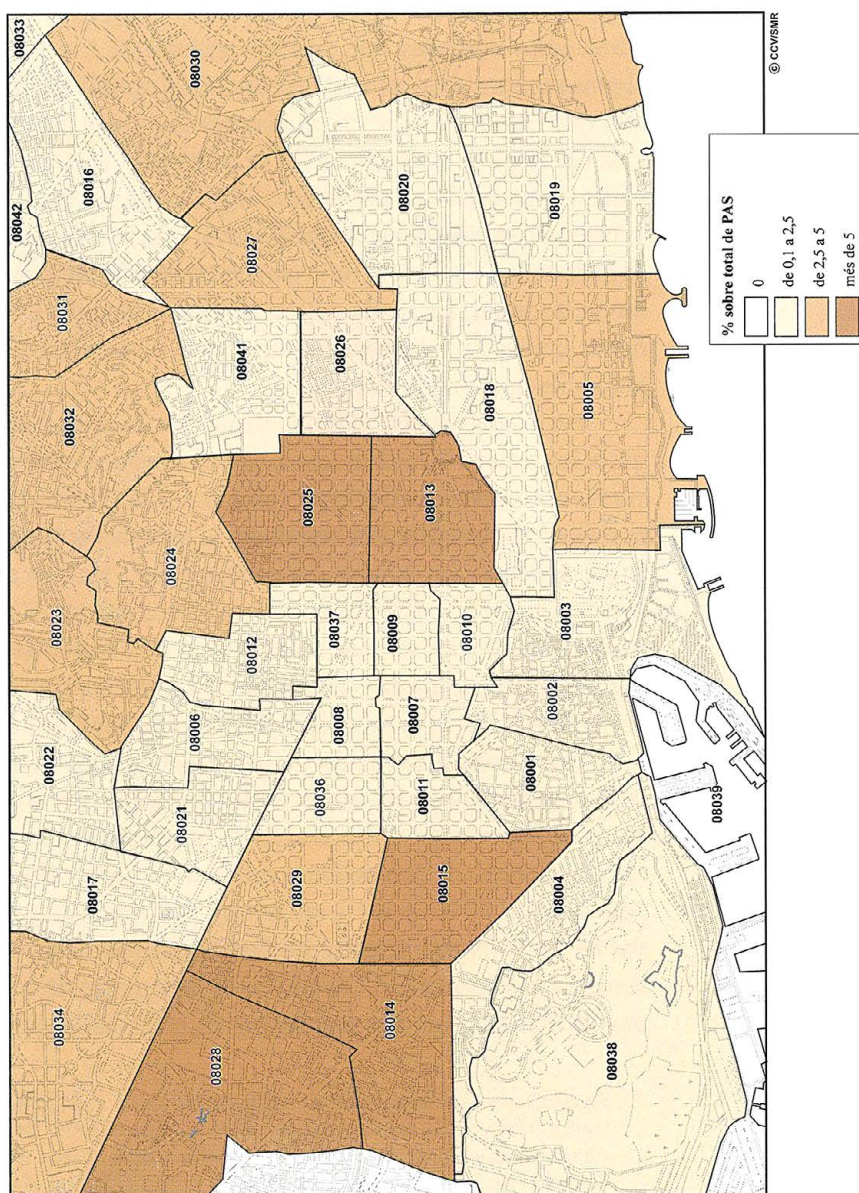
Mapa 7.- Distribució percentual de la residència dels estudiants del Portal del Coneixement que declaren el domicili familiar fora del municipi de Barcelona (curs 1999-2000)

Mapa 8.- Distribució percentual de la residència del personal acadèmic del Portal del Coneixement (curs 1999-2000)

Mapa 9.- Distribució percentual de la residència del personal d'administració i serveis del Portal del Coneixement (curs 1999-2000).

Primeres conclusions

El tema de les relacions entre les ciutats i les universitats està tot just encetat i ofereix una gran gamma de possibilitats d'anàlisi interdisciplinàries. Aquí s'ha tractat del cas barceloní, que objectivament destaca entre els altres casos europeus que podrien analitzar-se i que pot ajudar a aclarir alguns aspectes sobre el quals encara convé aprofundir molt més. En efecte, tot i que Barcelona no sigui pròpiament una ciutat universitària tradicional, s'ha vist ja que la seva universitat és molt antiga i que les interrelacions entre ciutat i universitat han assolit prou significació per fer de la seva funció universitària una variable ben significativa, tant a l'època industrial com, posteriorment, en el moment de la gran terciarització contemporània. Per aquest motiu la Universitat de Barcelona pertany al Grup de Coïmbra, xarxa d'antigues universitats en ciutats mitjanes de dinou estats d'Europa, creada a instàncies de Lovaina el 1985.

Per acabar, doncs, caldria intentar fer un primer balanç de les conseqüències socials i econòmiques que el funcionament normal de les universitats contemporànies representa per a la ciutat. Això no s'ha de fer només en el pla teòric, per respondre al que podria semblar una moda propagandística de les 'ciutats del coneixement', sinó en un pla ben pràctic, avaluant les repercussions, com aquí s'ha començat a fer, en infraestructures culturals i de serveis, en el mercat de l'habitatge, en el consum en general, en la producció —en sectors tan diferents com la química o l'edició— i, fins i tot, en la promoció turística internacional de la ciutat.

Una avaluació acurada de les conseqüències econòmiques i socials del funcionament de les universitats barcelonines sobre la regió metropolitana de Barcelona resulta avui força complexa i encara difícil, més encara en un context de competència interuniversitària com el que s'ha encetat. Altres ciutats en les quals la universitat representa un percentatge molt elevat de les activitats urbanes ho han tingut més fàcil, com poden ser els casos de Salamanca⁵², d'Oviedo⁵³ o el més recent de Vic.⁵⁴ Però els resultats de l'anàlisi que s'ha fet mostren ja prou clarament la importància de

52. Àngel CABO, *La Universidad de Salamanca y su área geográfica de atracción*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1967; Eugenio GARCÍA ZARZA, *La actividad universitaria salmantina. Su influencia geográfica en la ciudad*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca i Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Salamanca, 1986.

53. Carmen SUÁREZ i Francisco QUIRÓS, *La función universitaria de Oviedo*, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1977.

54. TORRENTS, *Les raons de la Universitat....* i TORRENTS (coord.), *La universitat en el món actual....*

la funció universitària barcelonina, en èpoques històriques anteriors i en l'actualitat, així com el balanç tan positiu de la simbiosi entre ciutat i universitat quan l'una pot suplir l'altra en moments de crisi i de canvi i quan ambdues poden col·laborar en tot moment.

La conclusió més clara que s'extreu del que s'ha pogut analitzar fins ara és l'existència d'aquesta veritable simbiosi dinàmica entre les universitats i les ciutats, i una consciència intermitent d'aquesta simbiosi per ambdues parts. Fins i tot les ciutats més grans, que tenen una base econòmica diversificada, com Barcelona, no poden prescindir dels beneficis que significa la presència de centres d'ensenyament superior amb els seus laboratoris de recerca i els seus moderns parcs científics. Això resulta encara més cert per a les ciutats més petites, on la universitat pot arribar a constituir la major empresa local, sinó la seva principal font d'ingressos, com podria ser en els casos de ciutats com Girona o Lleida.

Davant del procés de descentralització i fragmentació que en els darrers trenta anys han experimentat les universitats, almenys a Europa, s'obre un nou interrogant sobre els beneficis de la concentració i els perills del minifundisme universitari. Els primers decennis del segle XXI, amb les conseqüències de la reestructuració econòmica mundial i l'obertura d'una nova competència internacional a través de l'aplicació del Conveni Universitari de Bolonya, ben segur que mostraran el camí de la solució d'algunes de les velles incògnites. De moment, noves formes de cooperació s'apunten, abastant regions fins i tot transfrontereres, com és el cas de la Xarxa d'Universitats Joan Lluís Vives, que aplega 18 universitats de tot l'àmbit de la llengua catalana, o el d'Alma, que aplega universitats dels Països Baixos, Alemanya i Bèlgica, o el cas més recent d'Oresund, constituïda entorn del nou pont que connecta Suècia i Dinamarca.

La cooperació en els plans local i regional, estimulada a més per l'Administració, com en el cas de Barcelona, seguirà sent l'estratègia més important perquè qualsevol tipus de simbiosi pugui ser efectiva i perquè les universitats i les ciutats puguin donar resposta als reptes múltiples i inquietants que tenen plantejats.

Bibliografia

III CONGRÉS UNIVERSITARI CATALÀ: *Actes, ponències, comunicacions, conferències. III Congrés Universitari Català, 10-15 d'abril de 1978*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 567 pàg.

ARQUÉS, Josep: *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona (1875-1895)*, Barcelona, Columna (Estudis i assaigs, 1), 1985, 239 pàg.

—: *Notes i materials per a la història de la Universitat de Barcelona en el darrer quart del segle XIX i biografia del que fou 20 anys el seu rector i catedràtic de la Facultat de Farmàcia, Julián Casaña y Leonardo*, 2 vols, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica [Tesi doctoral, 1982. Dir: José M. Suñé Arbussà].

ASSOCIACIÓ PLA ESTRATÈGIC DE BARCELONA: *III Pla Estratègic, econòmic i social de Barcelona (en la perspectiva 1999-2005)*. Barcelona, Associació Pla Estratègic de Barcelona, 1999.

BALARI, José: *Historia de la Universidad de Barcelona por el Dr...* (Anuario, 1896-97), Barcelona, Imp. J. Jepús, 1897.

BOSCH I GIMPERA, Pere: *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 97), 1971, 137 pàg.

BROCKLISS, L.W. B.: *French higher education in the seventeenth and eighteenth centuries. A cultural history*, Oxford, Clarendon Press, 1987, 544 pàg.

CABO, Àngel: *La Universidad de Salamanca y su área geográfica de atracción*, Salamanca, Universidad de Salamanca (Acta Salmanticensia. Historia de la Universidad, 15), 1967, 42 pàg.

CAMPANYA PER A LA MILLORA DEL PAISATGE URBÀ: *Barcelona, posa't guapa: 13 anys de campanya. Campanya per a la Protecció i Millora del Paisatge Urbà 1986-1999*, Barcelona, Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida, 1999, 269 pàg.

CARRERAS, Carles; MARTÍNEZ, Sergi; ROMERO, Jorge: *Els eixos comercials metropolitans*, Barcelona, Comissió de Comerç, Consum i Turisme (Ajuntament de Barcelona), 1999, 245 pàg.

CASTELLS, Manuel: *End of millennium*, Oxford, Blackwell (The information age. Economy, society and culture, 3), 1998, 418 pàg.

—: *The informational city. Information technology, economic restructuring and the urban-regional process*, London, Basil Blackwell, 1989, 410 pàg.

Coimbra Group Seminar, *Town and University: A Dynamic Symbiosis*, U.K. Leuven International Relations Office, Leuven, 2000.

COWAN, Peter (dir.): *The university in an urban environment: a study of activity patterns from a planning viewpoint sponsored by the Center for Environmental Studies*, London, Heinemann (Heinemann educational books), 1974, 246 pàg.

DIVERSOS AUTORS: *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium, 1988. 150 aniversari de la Restauració*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990, 743 pàg., [actes de les ponències presentades al Primer Simposi d'Història de la Universitat de Barcelona].

DIVERSOS AUTORS: *L'université et la ville. Le PAN-Université: lecture d'un concours d'idées*, Liège, Pierre Mardaga, 1994, 126 pàg., [PAN és el Programme Architecture Nouvelle].

DIVERSOS AUTORS: *La Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona i Ajuntament de Barcelona, 1991, 290 pàg.

DIVERSOS AUTORS: *Les ciutats que s'eduquen*, Barcelona, Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona (Temes d'educació, 13), 1999, 114 pàg.

DIVERSOS AUTORS: *Universitat i ciutat. Visions sobre el campus urbà de la Universitat Pompeu Fabra*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 274), 1993, 243 pàg.

FONSECA, F. T. da: *A Universidade de Coimbra (1700-1771)*, Coimbra, Universidade Coimbra, 1995.

GARCÍA ZARZA, Eugenio: *La actividad universitaria salmantina. Su influencia geográfica en la ciudad*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca i Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Salamanca (Acta Salmanticensia. Historia de la Universidad, 48), 1986, 298 pàg.

GROSSETTI, M. (ed.), *Université et territoire. Un système local d'enseignement supérieur. Toulouse et Midi-Pyrénées*, Toulouse, P. U. du Mirail (Col. Villes et territoires), 1944.

HERNÁNDEZ-CROS, Josep Emili; MORA, Gabriel; POUPLANA, Xavier: *Arquitectura de Barcelona*, Barcelona, Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1972, 310 pàg.

JACOBS, Jane: *The economy of the cities*, New York, Random House, 1961, 268 pàg.

LAFORET, Carmen: *Nada*, Barcelona, Destino, 1945, 295 pàg., [Premi Eugenio Nadal 1944].

LYNCH, Kevin: *The image of the city*, Cambridge, The MIT Press (MIT, 11), 1960.

MARTÍNEZ, Sergi: *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració de la ciutat entre la renovació i la gentrificació*, Departament de Geografia Humana, Universitat de Barcelona, [tesi doctoral inèdita, juliol 2000].

MATTHIESSEN, C. W. i SCHWARZ, A. W.: «Scientific centres in Europe: An Analysis of Research Strength and Patterns of Specialisation Based on Bibliometric Indicators», *Urban Studies*, 36 (1999), pàg. 453-477.

RIBAS i MASSANA, Albert: *La Universitat Autònoma de Barcelona 1933-1938*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 127), 1976, 267 pàg.

ROCA, Francesc: *Teories de Catalunya. Guia de la societat catalana contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 2000, 607 pàg.

SAGARRA, Josep Maria de: *Memòries*, Barcelona, Aedos (Biblioteca biogràfica catalana, 7), 1954, 827 pàg.

SOJA, Edward W: *Postmetropolis. Critical studies of cities and regions*, Oxford, Blakwell, 2000, 440 pàg.

SOLDEVILA, Ferran: *Barcelona sense universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona, 1714-1837. Contribució al centenari*, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia de la Universitat de Barcelona (Monografies històriques, 4), 1938, 212 pàg.

SUÁREZ, Carmen; QUIRÓS, Francisco: *La función universitaria de Oviedo*, Oviedo, Departamento de Geografía de la Universidad de Oviedo, 1977, 64 pàg.

SUBIRÓS, Pep: *Estratègies culturals i renovació urbana*, Barcelona, Aula Barcelona (Model Barcelona. Quaderns de gestió, 3), 1999, 41 pàg.

TATJER, M: «El área de influencia de la Universidad de Barcelona: procedencia geográfica de los estudiantes», *Estudios Geográficos* (Madrid), 118 (1970), [revista editada pel CSIC].

TORRENTS, Ricard (coord.): *La universitat en el món actual. Conferències pronunciades amb motiu del restabliment de la Universitat de Vic el curs 1997-98*, Vic, Universitat de Vic (Uni Multiversitat, 1), 1999, 150 pàg.

TORRENTS, Ricard: *Les raons de la Universitat*, Vic, Eumo (Interseccions, 17), 1993, 227 pàg., [pròleg de Josep Maria Bricall].

WOITRIN, M., *Louvain-la-Neuve, Louvain-en-Woluwe: le grand dessein*. Duculot, Paris, 1987.

Resumen

Las relaciones entre ciudad y universidad son complejas y simbióticas y han sido relativamente poco analizadas. Este libro realiza una primera aproximación al tema a través del caso concreto de Barcelona. La ciudad, que ha contado con universidad aunque con ciertas discontinuidades, desde el año 1450, ha mantenido una relación intermitente con ella, con un balance altamente favorable para ambas instituciones sociales.

El libro analiza, en primer lugar, cómo la ciudad ha incidido en el desarrollo de su universidad, a través de políticas concretas, sobre todo en los últimos decenios. Se detalla además el papel cultural de la propia ciudad como marco e infraestructura para la universidad, a través incluso de algunos ejemplos concretos.

En segundo lugar, se analiza el papel de las universidades con respecto al crecimiento de la ciudad a lo largo de los 550 años de historia universitaria. Se destacan los orígenes medievales urbanos de la institución y su desarrollo y rupturas, con las suplencias de la sociedad civil en el siglo XVIII, la ruptura de los años 1960 y la vuelta al centro de la ciudad. Este apartado se cierra con un estudio del mapa universitario actual de Barcelona.

En tercer lugar, se amplía la escala del análisis a un sector de la ciudad donde la Universitat de Barcelona y la Universitat Politècnica de Catalunya comparten campus, para estudiar la movilidad y el impacto de los estudiantes, profesores y personal de administración y servicios en la ciudad.

Finalmente, unas conclusiones generales se hacen eco de los primeros resultados obtenidos y avanzan los problemas a resolver en el futuro de cara a una evaluación completa de las interrelaciones entre ciudad y universidad. También en este caso se puede hablar de un “modelo Barcelona”.

Abstract

The complex symbiotic relationship between cities and universities have been studied relatively little. This book makes a preliminary approach to this subject through the specific case of Barcelona. This city, which has had a university since 1450 (albeit with some discontinuities), has maintained an intermittent relationship with it, with a balance that has been highly favourable for both social institutions.

This book first analyses how the city has influenced the development of the university through specific policies, especially in recent decades. It also studies the cultural role of the city itself as a frame and an infrastructure of the university, with some concrete examples.

Next, an analysis is made of the role that the university has played, in the course of its 550 years of history, with respect to the city's growth. Emphasis is placed on the institution's medieval urban origins, its development and ruptures (with the substitutive action of civil society during the 18th century), the rupture of the 1960's and the return to the city center. This part ends with an analysis of the present-day university map of Barcelona.

The scale of analysis is then broadened to a sector of the city where the University of Barcelona and the Polytechnic University of Catalonia share a campus, with a study of students', teachers', and administrative and service staff's mobility in and impact on the city.

Lastly, some general conclusions reflect the main results of the analysis and the challenges to be solved in the future with a view to a complete evaluation of the inter-relationships between the city and the university. A "Barcelona model" may also be considered to exist in this respect.

Els lligams entre ciutat i universitat són complexos i simbiòtics. Barcelona, que tot i algunes discontinuïtats és seu universitària des de 1450, ha mantingut amb les seves institucions d'estudis superiors una relació que, malgrat les fluctuacions, ofereix un balanç molt favorable per a ambdues parts. Carles Carreras, representant de la Universitat de Barcelona en la Comissió Tècnica d'Innovació i Coneixement del Pla estratègic i en l'equip redactor del Pla director de la ciutat universitària, encarregat per l'Ajuntament, exposa com la ciutat ha incidit en el desenvolupament de la universitat, com aquesta ha estat un agent de creixement i remodelació del teixit urbà i quins reptes planteja el vincle ciutat-universitat en plena revolució informacional dins d'un món en procés de globalització.

Carles Carreras i Verdaguer (Maó, Menorca, 1948), és catedràtic de Geografia Humana a la Universitat de Barcelona. Ha escrit un manual de *Geografia humana* (1998). Especialista en temes urbans, ha publicat obres generals (*La ciudad. Enseñanzas del fenómeno urbano*, 1983) i diversos treballs sobre la ciutat de Barcelona (*Les àrees de concentració comercial de Barcelona*, en col·laboració, 1990; *Geografia urbana de Barcelona*, 1993; *Els eixos comercials metropolitans*, 1999, en col·laboració), i sobre Catalunya (*Geografia humana*, 1994; i amb S. Martínez, *Catalunya, la gent i el territori*, 1999 i *Atlas regional de Catalunya*, 1999). Ha dirigit també diverses obres col·lectives de Geografia.

Aula Barcelona

Fundació Bosch
i Gimpera
Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE BARCELONA

